

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ПОСІБНИК ЗІ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

**Право на справедливий суд
(кримінальний процесуальний аспект)**

***І частина
(пункти 1-299)***

© Переклад з англійської мови та опрацювання цього посібника: адвоката, кандидата юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України
Олександра Дроздова

адвоката, кандидата юридичних наук,
директора Адвокатського бюро «Дроздова та партнери»
Олени Дроздової

Офіційне цитування:
Guide on Article 6 of the European Convention
on Human Rights
Right to a fair trial (criminal limb)

Офіційний текст англійською мовою:
https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf

Оновлене видання станом на 31 квітня 2019 року

Видавничі компанії або інші організації, які бажають відтворити весь зміст даного звіту або його частину (або перекласти) для публікації в друкованому вигляді або в Інтернеті, можуть звернутися за адресою: publishing@echr.coe.int для отримання більш детальної інформації.

Якщо ви бажаєте знати, переклади яких Посібників з прецедентного права зараз очікуються, будь ласка, дивіться [Pending translations](https://www.echr.coe.int/Documents/Translations_pending_ENG.pdf) за посиланням: https://www.echr.coe.int/Documents/Translations_pending_ENG.pdf

Цей посібник був підготовлений Департаментом Юрисконсульта і він не є зобов'язальним для Суду. Він може підлягати редакційним виправленням.

Цей посібник спочатку був складений англійською мовою. Вперше він був опублікований в грудні 2013 року і може регулярно оновлюватися. Це оновлення було завершено 30 квітня 2019 року.

Посібники з прецедентного права доступні для завантаження на (Case-law – Case-law analysis – Case-law guides). Для отримання останніх відомостей про публікації, будь-ласка, стежте за сторінкою Суду у Twitter за посиланням: <https://twitter.com/echrpublication>

Офіційний текст Довідник із застосування статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) 2014 р. українською мовою: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf

© Рада Європи / Європейський Суд з прав людини, 2019 рік

© Переклад:

- адвоката, кандидата юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України, доцента кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, першого проректора Вищої школи адвокатури, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Президента Співки адвокатів України, члена науково-консультативних рад Конституційного Суду України, Верховного Суду, Національної асоціації адвокатів України **Олександра Дроздова**;
- адвоката, кандидата юридичних наук, директора Адвокатського бюро «Дроздова та партнери» **Олени Дроздової**.

Зміст

Передмова
I. Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінальному процесуальному аспекті
II. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»
A. Загальні принципи
1. Існування «обвинувачення»
2. «Кримінальний» характер обвинувачення
B. Застосування загальних принципів
1. Дисциплінарне провадження
2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження
3. Політичні питання
4. Вислання і екстрадиція
5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень
III. Право на доступ до суду
Обмеження
1. Імунітет депутата парламенту
2. Процесуальні правила
3. Вимога щодо виконання попереднього рішення
4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду
IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги
A. Поняття «суд»
B. Суд, встановлений законом
C. Незалежність і безсторонність суду
1. Незалежний суд
2. Безсторонній суд
V. Загальні гарантії: процесуальні вимоги
A. Справедливість
1. Ефективна участь в провадженні
2. Рівність сторін і змагальне провадження
3. Мотивованість судових рішень
4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе
5. Використання доказів
6. Провокація
7. Принцип безпосередності
8. Правова визначеність та розбіжне прецедентне право
9. Розголошення матеріалів справи до судового переслідування
10. Переговори між сторонами про укладання угоди про визнання вини
B. Публічність провадження

1. Принцип публічності
2. Право на публічний судовий розгляд і на присутність під час судового розгляду
3. Винятки з принципу публічності
4. Публічне проголошення вироків
С. Розумний строк
1. Визначення тривалості провадження
2. Оцінка розумності строку
3. Приклади
VI. Особливі гарантії
А. Презумпція невинуватості (стаття 6 § 2)
1. Обсяг статті 6 § 2
2. Досудові заяви
3. Негативна кампанія у ЗМІ
4. Санкції за нерозкриття інформації
5. Обов'язок доведення
6. Презумпція факту і прав
В. Права сторони захисту (стаття 6 § 3)
1. Інформація про характер і причини обвинувачення (стаття 6 § 3 а))
2. Підготовка захисту (стаття 6 § 3 б))
3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 с))
4. Допит свідків (стаття 6 § 3 d))
5. Переклад (стаття 6 § 3 е))
VII. Екстериторіальна дія статті 6
А. Кричуща відмова у правосудді
В. «Реальний ризик»: обсяг і обов'язок доведення
Перелік цитованих справ

Передмова

Цей довідник є складовою серії довідників з практики Європейського суду з прав людини (далі - «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), опублікованих цим Судом для інформування фахівців з права щодо постановлених ним засадових рішень. З цією метою у довіднику проаналізовано і підсумовано практику Суду стосовно статті 6 (кримінальний процесуальний аспект) Європейської конвенції з прав людини (далі - «Конвенція» або «Європейська конвенція») станом на 30 квітня 2019 року. Читач знайде у ньому ключові принципи, напрацьовані у цій галузі, а також відповідні прецеденти.

Наведене прецедентне право було обране серед провідних, основних та / або нещодавніх постанов та рішень. *

Постанови та рішення Суду використовуються не лише для вирішення справ, які розглядаються, а також, взагалі, для висвітлення, захисту та розвитку правил, встановлених Конвенцією, що сприяє дотриманню державами зобов'язань, які вони взяли як Договірні Сторони (*Ірландія проти Сполученого Королівства*, § 154, 18 січня 1978 року, Серія А, № 25, а нещодавно – *Єронович проти Латвії* [ВП], № 44898/10, § 109, 5 липня 2016 року).

Таким чином, місія системи, створеної Конвенцією, полягає у визначенні питань державної політики в загальних інтересах, що підвищує стандарти захисту прав людини та розширює судову практику в сфері прав людини у всьому суспільстві держав-членів Конвенції (*Константін Маркін проти Росії* [ВП], § 89, № 30078/06, ЄСПЛ 2012.). Дійсно, Суд звернув увагу на роль Конвенції як "конституційного документа європейського громадського порядку" в сфері прав людини (*Bosphorus Hava Yolları Turizmve Ticaret Anonim Şirketi, GC*, № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI).

У цьому Довіднику містяться посилання на ключові слова для кожної наведеної статті Конвенції та її Додаткових протоколів. Юридичні питання, які розглядаються в кожному випадку, підсумовані в списку ключових слів, обраних з тезаурусу термінів, взятих (в більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та протоколів до неї.

База даних HUDOC з прецедентного права дозволяє здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за цими ключовими словами надає можливість знайти групу документів з аналогічним юридичним змістом (міркування Суду та висновки у кожному випадку підсумовуються за ключовими словами). Ключові слова для окремих випадків можливо знайти, натиснувши на тег CaseDetails в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключових слів, будь-ласка, перегляньте Довідник користувача HUDOC.

* Прецедентне право, на яке є посилання, може бути обома офіційними мовами (англійською або французькою) Суду постанови або рішення, прийнятої Судом та Європейською комісією з прав людини. Якщо не зазначено інше, всі посилання стосуються рішень по суті, прийнятих Палатою Суду. Абревіатура "(ріш.)" вказує на те, що цитата взята з рішення Суду та "[ВП]" на те, що справу розглянула Велика Палата. Рішення палати, які не були остаточними на той час, коли було завершено це оновлення, позначені зірочкою (*).

Стаття 6 Конвенції – Право на справедливий суд

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

Ключові слова HUDOC

Цивільне провадження (6) - Кримінальне провадження (6) - Адміністративне провадження (6) - Конституційне провадження (6) - Дисциплінарне провадження (6) - Процедура правозастосування (6) - Вислання (6) - Екстрадиція (6)

1. Цивільні права та обов'язки (6-1): Визначення (6-1) - Суперечка (6-1); Кримінальне обвинувачення (6-1): Визначення (6-1) - Доступ до суду (6-1) – Справедливий розгляд справи (6-1): змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Юридична допомога (6-1) - відкрите слухання (6-1); дебати сторін (6-1); Виключення преси (6-1); Виключення громадськості (6-1) – Необхідність в демократичному суспільстві (6-1): Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); обсяг, суворо необхідний (6-1); завдання шкоди інтересам правосуддя (6-1) - Розумний строк (6-1) - Незалежний суд (6-1) - Безсторонній суд (6-1) - суд, встановлений законом (6-1) - громадське рішення (6-1))

2. Звинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-2) - Презумпція невинуватості (6-2) - винний згідно із законом (6-2)

3. Звинувачений у вчиненні кримінального правопорушення (6-3) - Право на захист (6-3)

(а) Інформація про характер та причину звинувачення (6-3-а) - Оперативна інформація (6-3-а) - Інформація зрозумілою мовою (6-3-а) – докладна інформація (6-3-а)

(b) Підготовка захисту (6-3-b) – відповідний час (6-3-b) – відповідні умови (6-3-b) - Доступ до відповідних файлів (6-3-b)

(c) самостійний захист (6-3-c) - захист шляхом отримання правової допомоги (6-3-c) - правова допомога за власним вибором (6-3-c) – недостатні засоби (6-3-c) - безкоштовна юридична допомога (6-3-c) - вимагається інтересами правосуддя (6-3-c)

(d) свідки (6-3-d) - допит свідків (6-3-d) – присутність свідків (6) - 3-d) - Ті ж умови (6-3-d)

(e) Безкоштовна допомога перекладача (6-3-e)

I. Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінальному процесуальному аспекті

1. Основним принципом, який регулює застосування статті 6, є справедливість (*Gregačević проти Хорватії*, § 49). Однак те, що є справедливим судовим розглядом, не може бути предметом єдиного незмінного правила, але повинне залежати від обставин конкретної справи (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 250).

2. У кожній справі першочерговим завданням Суду є оцінка загальної справедливості кримінального провадження. Дотримання вимог справедливого судового розгляду повинне розглядатися в кожній справі з урахуванням розвитку провадження в цілому, а не на основі окремого розгляду одного конкретного аспекту або одного конкретного інциденту. Проте неможливо виключати, що конкретний фактор може бути настільки вирішальним для того, щоб дозволити оцінити справедливість судового розгляду на більш ранньому етапі провадження (*там само*, § 250). Крім того, сукупний ефект різних процесуальних недоліків може викликати порушення статті 6, навіть якщо кожен недолік, взятий окремо, не переконав Суд у тому, що провадження було несправедливим (*Мірілашвілі проти Росії*, § 165).

3. Загальні вимоги справедливості, що містяться у статті 6, застосовуються до всіх кримінальних проваджень незалежно від типу правопорушення, яке розглядається. Проте, під час визначення того, чи було провадження в цілому справедливим, можливо взяти до уваги важливість інтересу суспільства в розслідуванні та покаранні за конкретний злочин. Крім того, статтю 6 не слід застосовувати у такий спосіб, щоб створити непропорційні труднощі для органів поліції під час застосування ефективних заходів протидії тероризму або інших тяжких злочинів при виконанні своїх обов'язків відповідно до статей 2, 3 і 5 § 1 Конвенції про захист права на життя і права на фізичну недоторканість, безпеку представників громадськості. Проте міркування захисту інтересів суспільства не можуть вправдати заходи, які посягають на саму сутність прав заявника на захист (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 252).

4. Вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 (*Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)* [ВП], § 67; *Кармель Саліба проти Мальти*, § 67). Проте, гарантії, пов'язані з кримінальним правопорушенням, не обов'язково застосовуються з усією суворістю у всіх справах, зокрема в тих, які не належать до традиційних категорій кримінального права, таких як провадження щодо порядку сплати податків (*Юсілла проти Фінляндії* [ВП], § 43), провадження у зв'язку з незначними порушеннями дорожньо-транспортного руху (*Марчан проти Хорватії*, § 37) або провадженнях щодо адміністративного штрафу за надання приміщень для проституції (*Sancaklı проти Туреччини*, §§ 43-52).

5. Стаття 6 не гарантує право не бути притягнутим до кримінальної відповідальності (*Міжнародний банк з питань комерції та розвитку, АД та інші проти Болгарії*, § 129). Вона також не гарантує абсолютного права на одержання судового рішення щодо кримінальних звинувачень проти заявника, зокрема, коли немає фундаментального незворотного шкідливого впливу на сторони (*Карт проти Туреччини* [ВП], § 113).

6. Особа не може претендувати на статус жертви порушення свого права на справедливий судовий розгляд згідно зі статтею 6 Конвенції, яке, на його або її думку, відбулося під час

провадження, в якому він або вона були виправдані або яке було припинене (*Хлюстов проти Росії*, § 103). Дійсно, відхилення обвинувачення проти заявника позбавляє його або її статусу жертви передбачуваних порушень прав статті 6 (*Batmaz проти Туреччини*, § 36). Крім того, Суд дійшов висновку, що заявник не може скаржитися на порушення прав, передбачених статтею 6, якщо національні суди застосовували лише захід, який призупиняє призначення кримінальної санкції проти нього (*Керман проти Туреччини*, §§ 100- 106).

7. Ані текст, ані дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі за вільним власним його або її бажанням відмовлятися, прямо або автоматично, від права на гарантії справедливого судового розгляду. Проте така відмова повинна, якщо вона є, бути ефективною для цілей Конвенції, бути встановлена однозначно і повинні бути застосовані мінімальні гарантії, які відповідають її важливості (*Pfeifer та Plankl проти Австрії*, § 37). Крім того, вона не повинна суперечити жодному важливому інтересу суспільства (*Ермі проти Італії* [ВП], § 73; *Сейдович проти Італії* [ВП], § 86; *Дворські проти Хорватії* [ВП], § 100).

8. До того, як можливо стверджувати, що обвинувачений чітко своєю поведінкою відмовився від важливого права, передбаченого статтею 6 Конвенції, необхідно продемонструвати, що він міг обґрунтовано передбачити наслідки своєї поведінки (*Ермі проти Італії* [ВП], § 74, *Сейдович проти Італії* [ВП], § 87). Деякі гарантії статті 6, такі як право на адвоката, яке є фундаментальним правом серед тих прав, які складають поняття справедливого судового розгляду та забезпечення ефективності решти гарантій, викладених у статті 6 Конвенції, вимагають спеціального стандарту захисту “усвідомлена та розумна відмова”, встановленого у прецедентному праві Суду (*Дворські проти Хорватії* [ВП], § 101; *Пицальніков проти Росії* § 77-79) .1 Аналогічно, відмова від права на допит свідка, основного права серед тих, які перелічені в статті 6§3, які складають поняття справедливого судового розгляду, повинна суворо узгоджуватися зі стандартами відмови від права відповідно до прецедентного права Суду (*Муртазалієва проти Росії* [ВП], § 118).

II. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

Ключові слова HUDOC

Цивільне провадження (6) - Кримінальне провадження (6) - Адміністративне провадження (6) - Конституційне провадження (6) - Дисциплінарне провадження (6) - Процедура правозастосування (6) - Вислання (6) - Екстрадиція (6)
(6) Кримінальне обвинувачення (6-1): визначення (6-1)

A. Загальні принципи

9. Поняття «кримінальне обвинувачення» має «автономне» значення, котре не залежить від класифікації, що застосовується у внутрішньо-правових системах Держав-учасниць (*Блохін проти Росії* [ВП], § 179, *Адольф проти Австрії*, § 30.). Це є дійсним як для визначення «кримінального» характеру обвинувачення, так і для того моменту, коли існує таке «обвинувачення».

10. Використовуючи терміни «кримінальне обвинувачення» і «обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення», три параграфи статті 6 посилаються на однакові ситуації. Таким чином, тест на застосовність статті 6 відповідно до її кримінального аспекту буде однаковою для трьох пунктів.

1. Існування "обвинувачення"

11. Поняття «обвинувачення» повинне розумітися в значенні Конвенції. Суд враховує «предметну», а не «формальну» концепцію «обвинувачення», передбачену статтею 6 (*Девеєр проти Бельгії*, § 44). Таким чином, обвинувачення може бути визначене як "офіційне повідомлення, надане особі компетентним органом влади про те, що він вчинив кримінальне правопорушення", це визначення залежить також від наявності чи відсутності «важливих наслідків для становища [підозрюваного]» (*там само*, §§ 42 та 46; *Екле проти Німеччини*, § 73, а також *Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 249; *Симеонови проти Болгарії* [ВП], § 110).

12. Суд постановив, що особа, заарештована за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (*Heaney та McGuinness проти Ірландії*, § 42; *Бруско проти Франції*, §§ 47-50), підозрюваний, допитаний про його участь у діях, які становлять кримінальне правопорушення (*Олександр Зайченко проти Росії*, §§ 41-43; *Янков та інші проти Болгарії*, § 23; *Schmid-Laffer проти Швейцарії*, §§ 30-31) і особа, яку допитали щодо підозри його або її у причетності до злочину (*Стірманов проти Росії**, § 39), незалежно від того, чи його або її офіційно розглядали як свідка (*Калѣжа проти Латвії*, §§ 36-41), а також особа, яка була офіційно звинувачена в кримінальному злочині за процедурою, встановленою національним

законодавством (*Пелісьє і Сасі проти Франції* [ВП], § 66; *Педерсен і Баадсгаард проти Данії* [ВП], § 44) вважаються "обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення" і можуть вимагати захисту статті 6 Конвенції. З іншого боку, особа, допитана в контексті прикордонного контролю, за відсутності необхідності визначити наявність обґрунтованої підозри в тому, що вона скоїла злочин, не вважалася обвинуваченою в скоєнні кримінального правопорушення (*Beghal проти Сполученого Королівства**, § 121).

13. У справі *Девеєр проти Бельгії* (§§ 41-47), лист, надісланий державним прокурором, який повідомляв заявника про закриття його підприємства та вимагав сплатити суму як врегулювання для уникнення переслідування в судовому порядку, складав існування "кримінального обвинувачення", що спричиняє застосовність статті 6 Конвенції.

14. Так само, у справі *Vlaj проти Румунії* (§§ 73-74) Суд вивчив контекст, в якому були вжиті дії проти заявника, якого спіймали під час самого вчинення злочину корупційного характеру (in flagrante delicto). На думку Суду взяття зразків для судово-медичної експертизи на місці злочину і в заявника та пропонування заявникові відкрити конверт у його кабінеті наводило на думку, щоб органи влади розглядали заявника як підозрюваного. За цих обставин інформація, передана заявникові під час наступного допиту, неявно і суттєво вплинула на його ситуацію, що викликало застосування статті 6.

2. «Кримінальний» характер обвинувачення

15. Що стосується автономного поняття «кримінальний», то Конвенція не суперечить здійсненню «декриміналізації» всередині Держав-учасниць. Проте, правопорушення, які почали вважатись «дрібними» внаслідок декриміналізації, можуть відповідати автономному поняттю «кримінального» правопорушення. Якби держави мали повноваження виводити такі правопорушення за рамки Конвенції, то це могло б спричинити наслідки, несумісні з її предметом і метою (*Озтюрк проти Німеччини*, § 49).

16. Вихідну точку у встановленні того, чи має застосовуватись кримінально-правовий аспект статті 6 Конвенції, слід визначати за критеріями, перерахованими в рішенні у справі *Еенгель та інші проти Нідерландів*, §§ 82-83:

1. внутрішньо-правова кваліфікація,
2. характер правопорушення,
3. суворість покарання, яке може бути застосоване до даної особи.

17. Перший критерій має відносну вагу і може вважатись лише точкою відліку. Головне – це встановити, чи національне право кваліфікує дане правопорушення як кримінальне. За відсутності такої кваліфікації Суд вивчатиме те, що знаходиться за лаштунками внутрішньо-правової кваліфікації, і досліджуватиме суть даного провадження.

18. Для дослідження другого критерію, котрий вважається важливішим (*Юсілла проти Фінляндії* [ВП], § 38), до уваги можуть бути взяті наступні чинники:

□ чи дана правова норма стосується винятково певної групи осіб, чи за своїм характером застосовується до всіх (*Банденун проти Франції*, § 47);

- чи провадження порушене представником державного органу відповідно до його правових владних повноважень (*Бенхем проти Сполученого Королівства*, § 56);
- чи правова норма має репресивну, чи стримуючу функцію (*Озтюрк проти Німеччини*, § 53; *Банденун проти Франції*, § 47);
- чи встановлене законне правило намагається захистити загальні інтереси суспільства, які зазвичай захищає кримінальне право (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. проти Словенії*);
- чи засудження до будь-якого покарання залежить від доведення вини (*Бенхем проти Сполученого Королівства*, § 56);
- у який спосіб подібні провадження кваліфіковані у інших Державах-учасницях Ради Європи (*Озтюрк проти Німеччини*, § 53).

19. Третій критерій визначається з огляду на максимальне можливе покарання, передбачене чинним законом (*Кемпбел та Фел проти Сполученого Королівства*, § 72; *Деміколі проти Мальти*, § 34).

20. Другий і третій критерії, перераховані в рішенні у справі *Енгель та інші проти Нідерландів*, є альтернативними, а не обов'язково взаємодоповнюючими: для того, щоб вирішити за необхідне застосувати статтю 6, достатньо, аби дане правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» з точки зору Конвенції, або щоб це правопорушення спричинило для особи покарання, яке за своїм характером і за ступенем суворості належало, як правило, до «кримінальної» сфери (*Лутц проти Німеччини*, § 55; *Озтюрк проти Німеччини*, § 54). Той факт, що правопорушення не карається позбавленням волі, сам по собі не є визначальним, оскільки відносна слабкість санкції не позбавляє правопорушення властивого йому кримінального характеру (*там само*, § 53; *Nicoleta Gheorghe проти Румунії*, § 26).

Проте кумулятивний підхід теж може бути застосований, якщо окремих аналіз кожного критерію не дозволяє дійти чіткого висновку щодо наявності кримінального обвинувачення (*Банденун проти Франції*, § 47).

В. Застосування загальних принципів

1. Дисциплінарне провадження

21. Порушення порядку несення військової служби, котрі тягнуть позбавлення волі у дисциплінарному відділенні тривалістю в кілька місяців, відносяться до кримінального процесуального аспекту статті 6 Конвенції (*Енгель та інші проти Нідерландів*, § 85). Натомість тривалість суворого арешту у дві доби була визнана занадто коротким строком, щоб належати до сфери «кримінального права» (*там само*).

22. У випадку проваджень стосовно професійної дисципліни питання залишається відкритим, оскільки Суд, дійшовши висновку, що провадження належить до сфери цивільного права, не вирішив за потрібне постановляти рішення з цього питання (*Альбер і Ле Компт проти Бельгії*, § 30). Проте Суд наголосив, що два аспекти, цивільний і кримінальний, статті 6 не обов'язково є взаємно виключними (*там само*).

23. У справі *Мюллер-Хартбург проти Австрії* (§§ 42-49), яка стосувалася дисциплінарного провадження проти адвоката, Суд не визнав, що кримінальний аспект статті 6 може бути застосований. Він взяв до уваги той факт, що застосовне дисциплінарне стягнення не стосувалося широкої громадськості, а членів професійної групи, які мають спеціальний статус, а також те, воно було призначене для забезпечення того, щоб члени колегії дотримувалися

конкретних правил, що регулюють їх професійну поведінку. Таким чином, воно не мало елементів кримінального, а швидше дисциплінарного характеру. Крім того, позбавлення волі ніколи не було головним в справі для заявника, і штраф, який він ризикував отримати, хоча і досягав суми, яку можливо було вважати каральною, не був достатнім для того, щоб кваліфікувати цей захід як кримінальний. Те ж саме стосувалося і санкції вилучення заявника з реєстру адвокатів, що не обов'язково мало постійний ефект і не зробило обвинувачення «кримінальними» за своїм характером.

24. У випадку дисциплінарних проваджень, які призвели до примусового виходу на пенсію або звільнення державного службовця, Суд встановив, що такі провадження не були «кримінальними» у значенні статті 6, оскільки національним органам влади вдалося зберегти своє рішення в межах суто адміністративної галузі (*Мулле проти Франції* (ухвала); *Trubić проти Хорватії* (ухвала), § 26). Він також виключив з кримінального аспекту статті 6 правовий спір стосовно звільнення військового офіцера за порушення дисципліни (*Сукут проти Туреччини* (ухвала), а також військове дисциплінарне провадження для накладення заборони просування по службі та зменшення заробітної плати (*R.S. проти Німеччини* (ухвала), § 33).

25. Суд також постановив, що провадження щодо звільнення судового виконавця (*Баєр проти Німеччини*, § 37) та судді (*Олександр Волков проти України*, §§ 93-95; *Kamenos* проти Кіпру, §§ 51-53) не залучало визначення кримінального обвинувачення, і тому стаття 6 не була застосовною в її кримінальному аспекті. Так само, дисциплінарне провадження проти судді, в якому призначення істотного штрафу було головним в справі, не відповідало визначенню кримінального обвинувачення (*Рамос Нунес де Карвальо e Са проти Португалії* [ВП], §§122-128).

26. «Належно беручи до уваги» пенітенціарний контекст і спеціальний дисциплінарний режим всередині тюрми, стаття 6 може застосовуватись до порушень пенітенціарної дисципліни з огляду на характер обвинувачень, а також на характер і тяжкість покарань (відповідно, 40 додаткових днів позбавлення волі і 7 днів позбавлення волі у справі *Ezex i Konnorc проти Сполученого Королівства* [ВП], § 82; див. а contrario *Štitić* проти Хорватії, §§ 51-63). Проте саме пенітенціарне провадження як таке в принципі не належить до кримінального процесуального аспекту статті 6 (*Булуа проти Люксембургу* [ВП], § 85). Тому, наприклад, поміщення ув'язненого до відділення з суворішим рівнем нагляду не стосується обґрунтованості обвинувачення у кримінальній справі; доступ до суду для оскарження такого заходу, а також обмеження, які можуть його супроводжувати, слід вивчати у цивільно-процесуальному аспекті статті 6 § 1 (*Енеа проти Італії* [ВП], § 98).

27. Заходи, вжиті судом на підставі правил, що карають неналежну поведінку в суді (неповага до суду), вважаються такими, що не належать до сфери застосування статті 6, оскільки стосуються здійснення дисциплінарних повноважень (*Ravnsborg проти Швеції*, § 34; *Putz проти Австрії*, §§ 33-37). Проте характер правопорушення і суворість покарання можуть спричинити застосування статті 6 у випадку неповаги до суду, якщо національне право кваліфікує таке діяння як кримінально каране (*Купріяну проти Кіпру* [ВП], §§ 61-64, стосовно покарання у вигляді п'яти діб позбавлення волі); та *Gestur Jónsson i Ragnar Halldór Hall* проти Ісландії*, § 59, які стосуються накладення значних судових штрафів відповідно до Закону про кримінальне провадження вважалося таким, яке складає кримінальне покарання.

28. У випадку неповаги до парламенту Суд розмежує, з одного боку, повноваження законодавчого органу запроваджувати власний порядок провадження у випадку порушення

привілеїв своїх членів, і, з іншого боку, розширене повноваження переслідувати третіх осіб за діяння, скоєні деінде. Перше за своїм характером можна розглядати як дисциплінарне повноваження, тоді як друге, з урахуванням загального застосування і тяжкості можливого покарання, Суд вважає кримінально-правовими повноваженнями (позбавлення волі строком до шестидесяти діб і штраф у справі *Деміколі проти Мальти*, § 32).

2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження та інші спеціальні провадження

29. До кримінального процесуального аспекту статті 6 можуть належати наступні адміністративні правопорушення:

□ Порухення правил дорожнього руху, які караються штрафами, обмеженнями водійських прав, такими як зняття балів або призупинення чи скасування водійських прав (*Луц проти Німеччини*, § 182; *Шмауцер проти Австрії*; *Malige проти Франції*, *Марсан проти Хорватії*, § 33; *Ігор Паскарі проти Республіки Молдова*, §§ 20-23);

□ Порухення правил співмешкання або порушення громадського порядку (*Лауко проти Словаччини*; *Nicoleta Gheorghe проти Румунії*, §§ 25-26);

□ Порухення законодавства у сфері соціального захисту (*Hüseyin Turan проти Туреччини*, §§ 18-21, неповідомлення про працевлаштування, незважаючи на легкість накладеного штрафу);

□ Адміністративне правопорушення за виготовлення і розповсюдження документів, що розпалюють етнічну ненависть, покаране адміністративним попередженням і конфіскацією згаданої публікації (*Балсіте-Лідейкієне проти Литви*, § 61).

□ Адміністративне правопорушення, пов'язане з проведенням громадських зібрань (*Каспаров та інші проти Росії*, § 39-45; *Михайлова проти Росії*, §§ 50-75).

30. Стаття 6 не застосовується до звичайних податкових процедур, які зазвичай не мають «кримінальної конотації» (*Ферразіні проти Італії* [ВП], § 20). Проте було вирішено, що стаття 6 застосовується до провадження щодо додаткового податку (*Юсілла проти Фінляндії* [ВП], § 38; *Штайнінгер проти Австрії*, §§ 34-37; *Чан Лтд. проти Вірменії*, § 36).

31. Під час вирішення застосовності кримінального аспекту статті 6 до проваджень, пов'язаних із штрафним нарахуванням податків Суд враховував, зокрема, наступні елементи:

□ Закон, що встановлює покарання, застосовувався до всіх громадян як платників податків;

□ Штрафне нарахування мало на меті не відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої порушенням, а по суті покарання з метою запобігти повторенню правопорушення;

□ Штрафне нарахування застосовувалось на підставі загального правила, мета якого була водночас як запобіжна, так і каральна;

□ Штрафне нарахування було значного розміру (*Банденун проти Франції*; див. а *contratio* нарахування відсотків за запізнення у справі *Mig de Boofцхайм проти Франції* (ухвала)).

Кримінальний характер правопорушення може бути достатнім для застосування статті 6, незважаючи на невеликий розмір штрафного нарахування податків (10 % від сплаченого податкового боргу у справі *Юсілла проти Фінляндії* [ВП], § 38).

32. Стаття 6 у кримінальному процесуальному аспекті вважається такою, що застосовується до митного права (*Салабіаку проти Франції*), до покарань, призначених судом, що займається питаннями бюджетної і фінансової дисципліни (*Guisset проти Франції*), а також до рішень деяких адміністративних органів, які мають повноваження у галузях економічного,

фінансового і антимонопольного права (*Lilly проти Франції* (ухвала); *Дюбюс S.A. проти Франції*; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії*, *Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. проти Словенії*, §§ 45-46), в тому числі до маніпуляцій на ринку (*Grande Stevens тв інші проти Італії*, §§ 94-101).

33. У справі *Блохін проти Росії* [ВП] (§§ 179-182) Суд визнав, що стаття 6 застосовується до провадження у справі про розміщення неповнолітнього у центрі тимчасового тримання під вартою для неповнолітніх правопорушників. Він враховував характер, тривалість і спосіб виконання позбавлення волі, яке могло бути і які фактично було застосоване до заявника. Суд наголосив, що позбавлення заявника свободи створило презумпцію того, що провадження проти нього було «кримінальним» у значенні статті 6 і таку презумпцію було можливо спростувати лише за абсолютно виняткових обставин і лише якщо позбавлення волі було неможливо розглядати «істотно шкідливим» з огляду на його характер, тривалість або спосіб виконання. У справі, про яку йде мова, не було таких виняткових обставин, які могли б спростувати цю презумпцію.

34. У деяких випадках кримінальний аспект статті 6 може бути застосований до провадження у справі про розміщення правопорушників із психічними захворюваннями у психіатричній лікарні. Це буде залежати від особливих характеристик провадження в національному суді та способу їх здійснення на практиці (*Кер проти Сполученого Королівства* (ухвала) та *Антюйн проти Сполученого Королівства* (ухвала), в якому кримінальний аспект не застосовується, порівняйте з *Валерій Лоната проти Росії*, § 120 та *Васенін проти Росії*, § 130, в який кримінальний аспект застосовано).

35. Наприкінці, кримінальний аспект статті 6 не застосовується до приватного кримінального переслідування. Право на переслідування третіх осіб в судовому порядку або засудження за вчинення кримінального правопорушення не може здійснюватися незалежно: воно повинне бути невіддільним від здійснення жертвою права на відкриття цивільного провадження в національному законодавстві, навіть лише для забезпечення символічного відшкодування або захисту цивільного права, такого як право на «гарну репутацію» (*Перес проти Франції* [ВП], § 70; *Арлевін проти Швеції*, §§ 51-52).

3. Політичні питання

36. Було вирішено, що стаття 6 у кримінальному процесуальному аспекті не застосовується до проваджень, що стосуються виборчих санкцій (*Пьєр-Блох проти Франції*, §§ 53-60), розпуску політичних партій (*Партія Добробуту і інші проти Туреччини* (ухвала)), парламентських слідчих комісій (*Монтера проти Італії* (ухвала)), публічного виявлення конфлікту інтересів на виборній посаді (*Сătănicu проти Румунії* (ухвала), §§ 38-41), та до процедури імпічменту президента республіки за тяжке порушення Конституції (*Паксас проти Литви* [ВП], §§ 66-67), порівняйте, *Haarde проти Ісландії*, стосовно провадження проти колишнього Прем'єр міністра в суді в порядку імпічменту.

37. Стосовно люстраційних проваджень Суд дійшов висновку, що домінування складових, які мають кримінально-правові ознаки (характер правопорушення - подання неправдивої люстраційної декларації, а також характер і суворість покарання – заборона займатись певною професійною діяльністю протягом тривалого строку), може відносити такі провадження до сфери дії кримінального процесуального аспекту статті 6 Конвенції (*Матієк проти Польщі* (ухвала); див. а *contrario* *Сідабрас і Дзютас проти Литви* (ухвала)).

4. Вислання і екстрадиція

38. Процедура вислання іноземців не відноситься до кримінального процесуального аспекту статті 6, незважаючи на те, що ці провадження можуть відбуватись у межах діяльності органів кримінального провадження (*Мааоїа проти Франції* [ВП], § 39). Такий же виняток застосовується до процедури екстрадиції (*Пеньяфіель Сальгадо проти Іспанії* (ухвала)) і до проваджень, пов'язаних з європейським ордером на арешт (*Монедеро Ангора проти Іспанії* (ухвала)).

39. Натомість заміна тюремного ув'язнення висланням, поєднаним із заборонаю в'їзду на територію держави на строк у десять років, може вважатись таким же покаранням, як і санкція, встановлена в момент визнання особи винною (*Гургучіані проти Іспанії*, §§ 40 і 47-48).

5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень

40. Заходи, вжиті для запобігання злочинним заворушенням або діянням, не підпадають під дію гарантій статті 6 (*Раймондо проти Італії*, § 43 та *Де Томаццо проти Італії* [ВП], § 143, стосовно особливого нагляду поліції; *R. проти Сполученого Королівства* (ухвала), стосовно попередження, яке поліція зробила неповнолітньому, котрий ображав статеву гідність учениць своєї школи).

41. Що стосується досудової стадії провадження (дизнання, слідство), то Суд розглядає кримінальне провадження в цілому. Відповідно, певні вимоги статті 6, такі як розумний строк або право на захист, можуть застосовуватись і до цієї стадії провадження тією мірою, якою нехтування цими обов'язковими вимогами на початку процесу може згубно вплинути на законність судового розгляду (*Імбріюшіа проти Швейцарії*, § 36). Хоча слідчий не має постановляти рішення про обґрунтованість «кримінального обвинувачення», вчинені ним дії безпосередньо впливають на перебіг і законність наступних стадій провадження, включно з самим судовим розглядом. Тому стаття 6 § 1 може бути визнана такою, що застосовується до стадії досудового слідства, яке провадить слідчий чи слідчий суддя, незважаючи на те, що деякі процесуальні гарантії, передбачені статтею 6 § 1, можуть не застосовуватись (*Вера Фернандес-Уїдобрo проти Іспанії*, §§ 108-114).

42. Стаття 6 § 1 застосовується протягом усього провадження, метою якого є встановлення обґрунтованості «кримінального обвинувачення», включно зі стадією проголошення вироку (наприклад, процедури, пов'язані з конфіскацією, дозволяють національним судам оцінити розмір, який треба застосувати у постанові про конфіскацію, як у справі *Філіпс проти Сполученого Королівства*, § 39). Стаття 6 у кримінальному процесуальному аспекті може застосовуватись до судового процесу, пов'язаного зі знищенням будинку, збудованого без дозволу, оскільки такий захід можна вважати «покаранням» (*Амер проти Бельгії*, § 60). Водночас, вона не застосовується до провадження, метою якого є приведення первинного вироку у відповідність до нового, сприятливішого Кримінального кодексу (*Нурмагомедов проти Росії*, § 50), хоча вона може застосовуватись до процедури внесення змін до вироку, якщо це впливає на загальну тривалість ув'язнення заявника (*Кереселідзе проти Грузії**, §§ 32-33).

43. Провадження, що стосується виконання покарання, наприклад, процедура клопотання про амністію (*Монкорне де Комон проти Франції* (ухвала)), процедура умовно-дострокового

звільнення (*A. проти Австрії*, рішення Комісії), або процедура передачі відповідно до Конвенції про передачу засуджених осіб (*Szabó проти Швеції* (ухвала), але див. а *contratio Vuijen проти Німеччини*, §§ 40-45), або ж провадження, пов'язані з виконанням постанови про конфіскацію, ухваленої іноземним судом (*Саккочча проти Австрії* (ухвала)), не відносяться до сфери кримінального процесуального застосування статті 6.

44. В принципі, заходи конфіскації, що порушують право власності третіх осіб, за відсутності будь-яких ознак кримінального переслідування проти них, не можна прирівнювати до «встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення» (*Авіакомпанія Канади проти Сполученого Королівства*, § 54, стосовно конфіскації літака; *AGOSI проти Сполученого Королівства*, §§ 65-66, стосовно конфіскації золотих монет). Такі заходи відносяться швидше до цивільно-процесуального аспекту статті 6 (*Силіцкієне проти Литви*, §§ 45-46).

45. Загалом гарантії статті 6 застосовуються і до касаційного оскарження (*Мефтах та інші проти Франції* [ВП], § 40), і до конституційного провадження (*Гаст і Попп проти Німеччини*, §§ 65-66; *Кальдас Рамірез де Аррельяно проти Іспанії* (ухвала)), коли ці інстанції є завершальними стадіями відповідного кримінального провадження і їхній результат може бути вирішальним для засуджених осіб.

46. Зрештою, стаття 6 зазвичай не застосовується до провадження щодо додаткових засобів судового захисту, таких поновлення розгляду справи. Суд обґрунтував, що оскільки особа, котра просить про це, і вирок відносно якої набув законної сили, не є «обвинуваченою у вчиненні кримінального правопорушення» у розумінні цієї статті (*Морейра Ферейра проти Португалії* (№ 2) [ВП], §§ 60-61 *Фшер проти Австрії* (ухвала)). Лише нове провадження, котре розпочалось після отримання дозволу на поновлення розгляду справи, може вважатись таким, що стосується встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення (*Löffler проти Австрії*, §§ 18-19). З тієї ж причини стаття 6 не застосовується до клопотання про поновлення кримінального провадження внаслідок встановлення порушення Європейським судом з прав людини (*Öcalan проти Туреччини* (ухвала)).

47. Проте, якщо додатковий засіб судового захисту автоматично або за певних обставин призводить до повного повторного розгляду справи, стаття 6 застосовується в звичайний спосіб до судового провадження. Крім того, Суд постановив, що стаття 6 застосовується в деяких випадках, коли провадження, хоча і характеризується як «надзвичайне» або «виняткове» у національному законодавстві, вважається подібним за своїм характером і сферою дії до звичайного апеляційного провадження, національна характеристика провадження не вважається вирішальною для питання про застосування. Як підсумок, характер, обсяг та особливості відповідної надзвичайної процедури у відповідній правовій системі можуть бути такими, які підпорядковують цю процедуру сфері дії статті 6 §1 (*Морейра Ферейра проти Португалії* (№ 2) [ВП], §§ 60-72).

48. Так само, наглядове провадження, яке спричиняє зміну рішення, постановленого судом останньої інстанції, належить до сфери дії кримінального процесуального аспекту статті 6 (*Ваньян проти Росії*, § 58).

III. Право на доступ до суду

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

Ключові слова HUDOC

Доступ до суду (6-1)

49. «Право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження (*Девеєр проти Бельгії*, § 49; *Карт проти Туреччини* [ВП], § 67).

50. Проте, такі обмеження не мають перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок (*Guérin проти Франції*, § 37; *Omar проти Франції* [ВП], § 34, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства).

Обмеження

51. Обмеження права на доступ до суду можуть бути наслідком:

1. Імунітету депутата парламенту

52. Гарантії, котрі надає імунітет депутата парламенту у двох сферах (непідзвітність і недоторканність), породжені однією потребою – забезпечити незалежність парламенту у здійсненні своєї місії. Тож не може бути сумнівів у тому, що недоторканність допомагає забезпечити таку повну незалежність, запобігаючи будь-якій загрозі кримінального переслідування, спричиненого наміром перешкодити політичній діяльності депутата, тим самим захищаючи опозицію від тиску чи зловживань більшої частини (*Карт проти Туреччини* [ВП], § 90, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства). Окрім того, кримінальне переслідування депутата може зашкодити діяльності самого представницького органу, до якого належить дана особа, і зірвати нормальну парламентську роботу. Тому цей режим імунітету, який виходить поза звичайні правові рамки, можна вважати таким, що переслідує законну мету (*там само*, § 91).

53. Однак не можна на підставі самої лише констатації законності парламентської недоторканності, без урахування обставин справи, виводити презумпцію її відповідності до Конвенції. Необхідно перевірити, чи парламентська недоторканність не обмежує право на доступ до суду у спосіб, який становить загрозу самій суті цього права. Така перевірка на пропорційність вимагає врахувати справедливу рівновагу, яка має бути забезпечена між загальним інтересом, котрий полягає у збереженні цілісності парламенту, і приватним інтересом заявника, який бажав би отримати зняття парламентського імунітету, аби захистити

себе в суді від порушеного проти нього кримінального переслідування. Вирішуючи щодо пропорційності, Суд має приділити особливу увагу обсягу недоторканності у даній справі (там само, §§ 92-93). Чим менше досліджуваний захисний засіб служить цілісності парламенту, тим всебічнішою має бути його виправданість. Тому, наприклад, Суд вирішив, що неможливість для депутата відмовитись від переваг свого імунітету не становить порушення права цієї особи на доступ до суду, оскільки йдеться лише про тимчасову процесуальну перешкоду для просування кримінального переслідування, обмежену тривалість парламентського мандату (*там само*, §§ 111-113).

2. Процесуальні правила

54. Такими є, наприклад, умови прийнятності заяви про порушення провадження. Стаття 6 Конвенції не примушує Договірні держави створювати апеляційні або касаційні суди (*Dorado Baúlde проти Іспанії* (ухвала), § 18). Проте, якщо такі суди існують, гарантії статті 6 повинні бути дотримані, наприклад, гарантування заявникові ефективного права на доступ до суду (*Maresti проти Хорватії*, § 33; *Reichman проти Франції*, § 29).

55. Проте, хоча право порушити судове провадження може, звичайно ж, залежати від встановлених законом умов, суди під час застосування процесуальних правил повинні уникати зайвого формалізму, котрий може стати на перешкоді справедливості судового розгляду (*Walchli проти Франції*, § 29; *Evaggelou проти Греції*, § 23). Дійсно, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду (*Labergère проти Франції*, § 23), зокрема з огляду на важливість апеляційного оскарження і на його вирішальність для заявника, засудженого до позбавлення волі на тривалий строк (*там само*, § 20).

56. Сутності права на доступ до суду загрожує також недотримання процесуальних правил, наприклад, коли працівник міністерства, уповноваженого перевіряти умови прийнятності заяв про звільнення від штрафу або скарг щодо його накладення, самостійно, перевищуючи свої повноваження, виносить рішення стосовно обґрунтованості скарги, у такий спосіб позбавивши заявника можливості судового розгляду даного «обвинувачення» (*Josseaute проти Франції*, § 32).

57. Те ж стосується і випадків, коли помилкове рішення про неприйнятність спричинило інкасування надходження, прирівняного до сплати фіксованого штрафу, внаслідок чого штраф вважався сплаченим, а адміністративне провадження – закритим, і заявник вже не зміг після сплати штрафу оскаржити в «суді» ніби-то скоєне ним порушення правил дорожнього руху (*Célice проти Франції*, § 34).

58. Інший приклад: заявник зазнав надмірного обмеження свого права на доступ до суду, оскільки його касаційна скарга була визнана непринятною через пропуск строку оскарження, в той час як цей пропуск був безсумнівно спричинений нехтуванням державними органами обов'язку довести рішення суду нижчої інстанції до відома заявника (*Davran проти Туреччини*, §§ 40-47, *Maresti проти Хорватії*, §§ 33-43, порівняйте з *Johansen проти Німеччини*, §§ 46-57).).

3. Вимога щодо виконання попереднього рішення

59. Стосовно автоматичного рішення про неприйнятність касаційних скарг заявників, щодо яких постановлене, але не виконане рішення про взяття під варту:

□ Неприйнятність скарги з причин, пов'язаних із втечею заявника, вважається непропорційним покаранням, з огляду на першорядне місце, яке посідають у демократичному суспільстві право на захист і принцип верховенства права (*Poitrimol проти Франції*, § 38; *Guérin проти Франції*, § 45; *Omar проти Франції* [ВП], § 42);

□ Неприйнятність касаційної скарги виключно з тієї причини, що заявник, попри наявність судового рішення, котре й оскаржувалось, не був взятий під варту, що змушувало заявника самому погодитись на позбавлення волі, спричинене оскаржуваним рішенням, тоді як це рішення не може вважатись остаточним доти, доки або не буде постановлене рішення за касаційною скаргою, або не сплине строк оскарження. Таким чином на заявника покладається непропорційний тягар, що порушує справедливу рівновагу, яка має існувати між, з одного боку, правомірною турботою про забезпечення виконання судових рішень і, з іншого боку, правом на касаційне оскарження і реалізацією права на захист (*там само*, §§ 40-41; *Guérin проти Франції*, § 43).

60. Те ж стосується залишення касаційної скарги без розгляду через невиконання судового рішення (*Khalfaoui проти Франції*, § 46; *Rapon проти Франції* (№ 2), § 100).

61. Натомість вимога внести попередню заставу перед оскарженням рішення про накладення штрафу за перевищення швидкості, яка має на меті запобігти недобросовісним оскарженням, котрі робляться виключно задля затягування часу щодо порушень правил дорожнього руху, може вважатись правомірним обмеженням, котре не є диспропорційним відносно права на доступ до суду (*Schneider проти Франції* (ухвала)).

4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду

62. Такі обмеження можуть мати місце, коли, наприклад, влада переконує обвинуваченого не подавати касаційну скаргу, роблячи неправдиву обіцянку полегшити покарання, накладене судом першої інстанції (*Marpa Zeeland B.V. i Metal Welding B.V. проти Нідерландів*, §§ 46-51), або коли апеляційний суд не повідомив обвинуваченому про поновлення строку для пошуку захисника задля подання касаційної скарги, після того, як призначений судом адвокат відмовився його захищати (*Kulikowski проти Польщі*, § 70).

63. Також буде обмеження доступу до суду, якщо заявник не може оскаржити штраф, накладений адміністративним органом влади, перед судом, який має достатньо повноважень для перегляду адміністративного рішення (*Julius Kloiber Schlachthof GmbH та інші проти Австрії*, § § 28-34)¹.

---

¹ Дивіться пункт 64. Порушення принципів, що стосуються встановлення та повноважень судових органів відповідно до статті 6§1 Конвенції, як і принципи, передбачені тим самим положенням, що суд повинен бути незалежним та неупередженим, не вимагає окремого вивчення того, чи порушення цих принципів зробило судовий розгляд несправедливим (*Guðmundur Andri Aðráðsson проти Ісландії**, § 100).

65. Таким чином, наприклад, в оцінюванні Судом неважливо, чи порушення застосованих правил у процесі призначення суддів впливало на справедливість судового розгляду справи заявника. Сам факт, що суддя, посада якого не встановлена законом у значенні статті 6§1 Конвенції, визначає кримінальну відповідальність, є достатнім для встановлення порушення цього положення.

IV. Загальні гарантії: інституційні вимоги

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»

Ключові слова HUDOC

Незалежний суд (6-1) – Безсторонній суд (6-1) – Суд, встановлений законом (6-1)

64. Порушення принципів, що стосуються встановлення та повноважень судових органів відповідно до статті 6§1 Конвенції, як і принципи, передбачені тим самим положенням, що суд повинен бути незалежним та неупередженим, не вимагає окремого вивчення того, чи порушення цих принципів зробило судовий розгляд несправедливим (*Guðmundur Andri Ástráðsson проти Ісландії**, § 100).

65. Таким чином, наприклад, в оцінці Судом неважливо, чи порушення застосовних правил у процесі призначення суддів впливало на справедливість судового розгляду справи заявника. Сам факт, що суддя, якій отримав свою посаду всупереч встановленому законом порядку у значенні статті 6§1 Конвенції, пригтує до кримінальної відповідальності, є достатнім для встановлення порушення цього положення відповідно до основного принципу верховенства права (*там само*, § 114).

А. Поняття «суд»

66. Дисциплінарний або адміністративний орган може мати ознаки «суду» у автономному значенні, яке має це поняття у статті 6, хоча у внутрішньо-правовій системі він може і не називатись «трибуналом» або «судом». У практиці Європейського суду поняття «суду» визначається з огляду на його функції відправлення правосуддя, тобто вирішення питань, віднесених до його компетенції, на підставі правових норм і шляхом належно проведеного процесу. Він має відповідати й іншим вимогам: незалежності, зокрема щодо виконавчої влади, неупередженості, тривалості мандату його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті самої статті 6 § 1 (*Belilos проти Швейцарії*, § 64; *Соётте і інші проти Бельгії*, § 99; *Richert проти Польщі*, § 43).

67. Надання адміністративному органу повноваження здійснювати переслідування дрібних «кримінальних» правопорушень не суперечить Конвенції доти, доки зацікавлена особа може оскаржити будь-яке з ухвалених таким чином рішень до суду, що надає гарантії, закріплені статтею 6 (*Öztürk проти Німеччини*, § 56; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії, Flisar проти Словенії*, § 33). Тому рішення, постановлені будь-яким адміністративним органом, що не відповідає вимогам статті 6 § 1, повинні проходити наступний контроль «судового органу повної юрисдикції». Поміж ознаками такого органу є повноваження скасовувати рішення нижчого органу з будь-яких підстав, як з питань фактів, так і з питань права (*там само*, § 59; *Schmautzer проти Австрії*, § 36; *Gradinger проти Австрії*, § 44, *Grande Stevens і інші проти Італії*, § 139). Наприклад, є адміністративні суди, які здійснюють судовий контроль, котрий перевищує «формальну» перевірку законності і містить детальний аналіз належності і

пропорційності накладеної адміністративним органом санкції (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії*, §§ 63-67, у випадку штрафу, накладеного незалежним регуляторним органом у антимонопольній сфері). Так само судовий контроль може відповідати умовам статті 6, навіть якщо закон встановлює санкції залежно від тяжкості правопорушення (*Malige проти Франції*, §§ 46-51, у випадку зняття балів з водійських прав).

68. Повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 77).

В. Суд, встановлений законом

69. У розумінні статті 6 § 1, суд має бути обов'язково «встановлений законом». Цей вислів віддзеркалює принцип правової держави, невід'ємний для системи, запровадженої Конвенцією і Протоколами до неї загалом (*Jorgic проти Німеччини*, § 64; *Richert проти Польщі*, § 41). Дійсно, такий орган, не встановлений відповідно до волевиявлення законодавця, буде неодмінно позбавлений легітимності, яка необхідна в демократичному суспільстві для вирішення спорів між приватними особами (*Lavents проти Латвії*, § 114 *Gorguiladzé проти Грузії*, § 67; *Kontalexis проти Греції*, § 38).

70. Вимога того, щоб суд був встановлений законом, тісно пов'язана з іншими загальними вимогами статті 6§1 щодо незалежності та неупередженості судової влади, причому обидві з них також є невід'ємною частиною основного принципу верховенства права в демократичному суспільстві. Як підсумок, «головною є довіра, якою надихають суди в демократичному суспільстві» (*Guðmundur Andri Ástráðsson проти Ісландії**, § 99).

71. Тобто «закон», про який каже стаття 6 § 1, є не просто законодавством, пов'язаним із організацією і повноваженнями судових органів (*Lavents проти Латвії*, § 114; *Richert проти Польщі*, § 41; *Jorgic проти Німеччини*, § 64), але й будь-якими іншими внутрішньо-правовими нормами, недотримання яких робить неправомірною участь одного чи кількох суддів у розгляді справи (*Pandjigidzé і інші проти Грузії*, § 104; *Gorguiladzé проти Грузії*, § 68). Вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування «суду», але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись (там само), а також складу суду у кожній справі (*Posokhov проти Росії*, § 39; *Fatullayev проти Азербайджану*, § 144; *Kontalexis проти Греції*, § 42).

72. Крім того, поняття "встановлення" у першому реченні статті 6§1 Конвенції охоплює, за своєю природою, процес призначення суддів у межах внутрішньої судової системи, який повинен, відповідно до принципу правила правових норм, дотримуватися застосовний норм національного законодавства, чинних у відповідний час. У цьому контексті Суд в своєму оцінюванні повинен розглянути та з'ясувати, чи порушення чинних національних норм про призначення суддів створювало реальний ризик того, що інші органи влади, зокрема виконавчі органи, використовували неналежні повноваження, що підривало недоторканність процесу призначення в обсязі, не передбаченому національними правилами, чинними у відповідний час (*Guðmundur Andri Ástráðsson проти Ісландії**, §§ 98 та 103).

73. Тому суд, котрий, відповідно до чинних положень національного права, не має повноважень судити підсудного, «не встановлений законом» у розумінні статті 6 § 1 (*Richert проти Польщі*, § 41; *Jorgic проти Німеччини*, § 64).

74. Запровадження вислову «встановлений законом» у статтю 6 «має на меті уникнути того, щоб організація судової системи (...) залишалась на розсуд виконавчої влади, і зробити так, щоб це питання регулював закон, ухвалений парламентом» (*Richert проти Польщі*, § 42; *Соётте і інші проти Бельгії*, § 98). У державах з кодифікованим правом організація судової системи не має залишатись на відкуп судовій владі, що, проте, не виключає надання їй певних повноважень з тлумачення національного права у цій галузі (там само; *Gorguiladzé проти Грузії*, § 69).

75. Недотримання судом положень внутрішнього права, пов'язаних із організацією і повноваженнями судових органів, зазвичай спричиняє порушення статті 6 § 1. Тому Суд є компетентним постановляти рішення щодо дотримання норм національного права з цього питання. Водночас, з огляду на загальний принцип, відповідно до якого саме національні суди мають першими тлумачити внутрішнє право, Суд вважає, що він повинен ставити під сумнів їхні висновки тільки у випадку очевидного порушення такого законодавства (*Соётте і інші проти Бельгії*, § 98 in fine; *Lavents проти Латвії*, § 114). Тож завдання Суду обмежується встановленням того, чи мають судові органи достатні підстави проголошувати свою юрисдикцію (*Jorgic проти Німеччини*, § 65).

76. Зокрема, згідно з прецедентним правом Суду, «грубим» порушеннями національного законодавства є лише ті порушення національних норм, застосованих під час створення суду, які мають фундаментальний характер і є невід'ємною частиною створення та функціонування судової системи. У цьому контексті поняття «грубого» порушення національного законодавства стосується характеру та тяжкості передбачуваного порушення. Крім того, під час розгляду Судом питання стосовно того, чи встановлення суду було засноване на «грубому» порушенні національного законодавства, Суд враховує, чи демонструють факти, що порушення внутрішніх правил щодо призначення суддів було умисним або, як мінімум, складало явне нехтування застосовним національним законодавством (*Guðmundur Andri Ástráðsson проти Ісландії**, § 102).

77. Ось випадки, коли Суд постановляв, що певний орган не є «судом, встановленим законом»:

□ Касаційний суд судив інших підсудних, ніж міністри, за правопорушення, пов'язані зі злочинами, за які переслідували міністрів, хоча правило про пов'язаність не було передбачене законом (*Соётте і інші проти Бельгії*, §§ 107-108);

□ Суд складався з двох засідателів, обраних спеціально для розгляду даної справи, порушуючи таким чином законодавчо встановлений обов'язок жеребкування і максимального строку їхніх повноважень тривалістю два тижні на рік (*Posokhov проти Росії*, § 43);

□ Суд складався з двох народних засідателів, котрі за встановленою традицією продовжували розгляд справ, тоді як закон про народних засідателів вже було скасовано, а новий закон ще не ухвалено (*Pandjikidzé і інші проти Грузії*, §§ 108-111);

□ Суд, склад якого не відповідав закону, оскільки двоє суддів у справі були відсторонені від розгляду справи за законом (*Lavents проти Латвії*, § 115).

□ Суд, склад якого не відповідав закону через грубе порушення застосованих правил, пов'язаних з призначенням судді на посаду (*Guðmundur Andri Ástráðsson проти Ісландії**, § 123).

78. Суд постановляв, що суд «встановлений законом» у наступних випадках:

- Німецький суд, який судив особу за скоєні у Боснії діяння, що становлять геноцид (*Jorgic проти Німеччини*, §§ 66-71);
- Спеціалізований суд у справах корупції і організованої злочинності (*Fruni проти Словаччини*, § 140).

С. Незалежність і безсторонність суду

79. Гарантоване статтею 6 § 1 право на справедливий судовий розгляд вимагає, аби будь-яка справа розглядалась встановленим законом «незалежним і безстороннім судом». Між поняттями незалежності і об'єктивної безсторонності існує тісний зв'язок. Тому питання їх дотримання Суд часто розглядає сукупно (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 73).

Принципи, які застосовуються для визначення того, чи суд може вважатись «незалежним і безстороннім», однаково застосовуються до професійних суддів, мирових суддів і присяжних (*Holt проти Швеції*, § 30).

80. Проте гарантії незалежності та неупередженості відповідно до статті 6§1 стосуються лише органу, покликаного вирішувати кримінальну справу проти заявника, і не застосовуються до представників обвинувачення, які є лише сторонами у провадженні (*Kontalexis проти Греції*, § 57, *Haarde проти Ісландії*, § 94, *Thiam проти Франції*, § 71).

1. Незалежний суд

а. Загальні принципи

81. Стаття 6 § 1 вимагає незалежності відносно інших гілок влади, тобто виконавчої і законодавчої, а також сторін провадження (*Ninn-Hansen проти Данії* (ухвала)).

82. Хоча поняття розподілу повноважень політичних державних органів і судової влади набирає все більшої ваги у практиці Суду, ані стаття 6, ані будь-яке інші положення Конвенції не зобов'язують держави приводити себе у відповідність до того чи іншого теоретичного конституційного поняття про допустимість меж співдії між цим гілками. У кожній конкретній справі питання полягає у тому, чи було дотримано вимог Конвенції (*Henryk Urban i Ryszard Urban проти Польщі*, § 46).

б. Критерії оцінки незалежності

83. Дотримання вимоги незалежності оцінюється, зокрема, на підставі встановлених законом критеріїв (*Мустафа Тунч і Феджере Тунч проти Туреччини* [ВП], § 221). Аби встановити, чи даний орган може вважатись «незалежним», Суд бере до уваги наступні критерії (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 73):

- i. спосіб призначення і
- ii. тривалість мандату його членів,
- iii. існування захисту від зовнішнього тиску,
- iv. існує чи ні видимість незалежності.

i. Спосіб призначення членів судового органу.

84. Призначення суддів парламентом саме по собі не можна тлумачити як підставу для сумніву у їхній незалежності (*Filippini проти Сан-Марино* (ухвала); *Ninn-Hansen проти Данії* (ухвала)).

85. Так само може бути дозволене призначення суддів органом виконавчої влади, за умови, що вони не зазнаватимуть жодного впливу чи тиску під час відправлення правосуддя (*Henryk Urban i Ryszard Urban проти Польщі*, § 49; *Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*, § 79, *Maktouf i Damjanović проти Боснії і Герцеговини* [ВП], § 49).

86. Хоча призначення справи до розгляду тому чи іншому судді чи суду відноситься до можливості розсуду, котру в цьому питанні мають державні органи, Суд має переконатись, що таке призначення є сумісним зі статтею 6 § 1, і, зокрема, з вимогами незалежності і неупередженості (*Moiseyev проти Росії*, § 176).

ii. Тривалість мандату членів судового органу

87. Жодна конкретна тривалість не вважається необхідним мінімумом. Незвільнення суддів протягом тривалості мандату зазвичай вважається невід'ємною складовою їхньої незалежності. Водночас, відсутність однозначно зафіксованого правового положення сама по собі не становить недостатності незалежності, доки суддівський мандат визнається *de facto*, а всіх інших необхідних умов дотримано (*Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*, § 80).

88. Присутність відряджених міжнародних суддів на поновлюваному дворічному терміні повноважень в суддівській колегії суду, який приймає рішення про військові злочини вважається зрозумілою з огляду на тимчасовий характер міжнародної присутності в країні і функціонування міжнародних відряджень (*Maktouf i Damjanović проти Боснії і Герцеговини* [ВП], § 51).

iii. Гарантії проти зовнішнього тиску

89. Незалежність суду вимагає, аби жоден з суддів не зазнавав неналежного зовнішнього чи внутрішнього (відносно суддівського корпусу) впливу. Внутрішня незалежність суду вимагає, аби судді не отримували жодних вказівок чи тиску з боку колег або осіб, які наділені адміністративними повноваженнями всередині суду, таких як, наприклад, голова суду або однієї з судових палат. Відсутність достатніх гарантій, які захищали б незалежність суддів всередині суддівського корпусу, і, зокрема, стосовно керівництва, може змусити Суд дійти висновку, що сумніви заявника у незалежності і неупередженості суду є об'єктивно виправданими (*Parlov-Tkalcic проти Хорватії*, § 86; *Daktaras проти Лумві*, § 36; *Moiseyev проти Росії*, § 184).

iv. Видимість незалежності

90. Для того, щоб вирішити, чи суд може вважатись незалежним, як того вимагає 6 § 1, важливою може бути також і зовнішня видимість. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, перш за все у підсудних під час кримінального провадження (*Şahiner проти Туреччини*, § 44).

91. Для того, щоб вирішити про існування правомірної підстави сумніватись у недостатній незалежності або неупередженості голови судового органу, слід взяти до уваги думку обвинуваченого, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи оцінка зацікавленої особи може вважатись об'єктивно виправданою (*Incal проти Туреччини*, § 71). Проблема з незалежністю відсутня у тому випадку, коли Суд вирішить, що «об'єктивний спостерігач» не мав би жодних підстав висловлювати стурбованість з огляду на обставини справи (*Clarke проти Сполученого Королівства* (ухвала)).

92. Якщо в складі суду є особи, котрі перебувають у стані службової підпорядкованості відносно однієї зі сторін провадження, підсудні можуть правомірно сумніватись у незалежності цих осіб (*Sahiner проти Туреччини*, § 45).

93. У справі *Thiam проти Франції*, § 75-85, Суд не вважав, що побоювання заявника щодо відсутності незалежності та неупередженості суду, покликано розглядати кримінальну справу проти нього за злочин, вчинений на шкоду Президенту Республіки, який приєднався до провадження як цивільна сторона, були обґрунтовані саме тим фактом, що Президент був залучений до призначення та підвищення суддів. Суд зазначив, що незалежність суддівських повноважень гарантується конституцією і захищає їх від можливих нападів на їх незалежність. Крім того, судді не підпорядковувалися Міністерству юстиції і не піддавалися будь-якому тиску або вказівкам у виконанні своїх судових функцій, в тому числі вказівкам Президента. Далі Суд звернув увагу на той факт, що рішення, які впливають на призначення членів судової влади та їх кар'єрний розвиток, передачу та просування по службі, були прийняті після втручання Національної комісії з юридичних послуг (*Conseil supérieur de la magistrature*) та після змагального провадження. Крім того, призначення суддів не було дискреційним і підпорядковувалося контролю Державної ради. Суд також зазначив, що заявник не представив жодних конкретних доказів, які могли б довести, що він міг об'єктивно побоюватися, що судді у його справі перебували під впливом Президента. Зокрема, справа не мала жодного зв'язку з політичними функціями Президента і він не відкривав провадження і не надавав доказів для встановлення провини заявника; національні суди належним чином розглянули всі аргументи заявника; і наступні конституційні зміни виключили участь Президента у призначенні суддів на їх посади.

2. Безсторонній суд

94. Стаття 6 § 1 вимагає, аби кожен суд, до якого вона застосовується, був «безстороннім». Зазвичай безсторонність визначається як відсутність упередження або наперед складеної думки і може оцінюватись у різний спосіб (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 118; *Micallef проти Мальти* [ВП], § 93).

а. Критерії оцінки безсторонності

95. Суд розрізняє:

- i. суб'єктивний підхід, тобто спробу встановити переконання або особистий інтерес певного судді у даній справі;
- ii. об'єктивний підхід, тобто встановити, чи суддя надав достатні гарантії, які виключали б будь-які правомірні сумніви з цього приводу (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 118; *Piersack проти Бельгії*, § 30; *Grievés проти Сполученого Королівства* [ВП], § 69, *Morice проти Франції* [ВП], § 73).

96. Межа між цими двома поняттями не є герметичною, оскільки не лише сама поведінка судді може, з точки зору зовнішнього спостерігача, породити об'єктивно виправдані сумніви у його неупередженості (об'єктивний підхід), але й може свідчити про його особисте переконання (суб'єктивний підхід). Тому застосування одного з цих критеріїв, або ж обох, залежатиме від конкретних обставин, пов'язаних із спірною поведінкою (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], §§ 119 і 121).

i. Суб'єктивний підхід

97. У рамках суб'єктивного підходу Суд завжди вважав, що особиста неупередженість судді є презумпцією, доки не буде доведено протилежне (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 119; *Hauschildt проти Данії*, § 47).

98. Щодо виду необхідних доказів, то, наприклад, Суд намагався перевірити обґрунтованість тверджень про те, що суддя виявляв будь-яку ворожість або, керуючись особистими мотивами, добився того, що справа була призначена саме йому (*De Cubber проти Бельгії*, § 25).

99. Хоча іноді важко навести докази на спростування презумпції особистої безсторонності судді, проте вимога об'єктивної безсторонності надає додаткову важливу гарантію. Суд визнає складність встановлення порушення статті 6, спричинене особистою упередженістю, і тому у переважній більшості випадків застосовує об'єктивний підхід (*Купріану проти Кіпру* [ВП], § 119).

ii. Об'єктивний підхід

100. Об'єктивний підхід у випадку колегіального розгляду справи вимагає поставити питання про те, чи, незалежно від особистого ставлення одного з суддів, певні факти, котрі можна перевірити, дозволяють піддати сумніву безсторонність усього складу суду (*Castillo Algar проти Іспанії*, § 45).

101. Для того, щоб вирішити, чи у даній справі є правомірні підстави сумніватись в неупередженості судді, слід взяти до уваги думку скаргника, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи його оцінка може вважатись об'єктивно виправданою (*Ferrantelli і Santangelo проти Італії*, § 58; *Padovani проти Італії*, § 27).

102. Об'єктивна оцінка стосується переважно ієрархічних чи інших зв'язків між суддею і іншими учасниками провадження, які можуть об'єктивно обґрунтувати сумніви в неупередженості суду і, відповідно, не відповідають нормам Конвенції стосовно об'єктивної безсторонності (*Micallef проти Мальти* [ВП], § 97). Тому у кожному подібному випадку необхідно вирішити, чи характер і ступінь даних зв'язків є такими, що засвідчують недостатню неупередженість з боку суду (*Pullar проти Сполученого Королівства*, § 38).

103. У цьому випадку навіть зовнішня видимість може бути важливою. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, в тому числі й у підсудних. Тому кожен суддя, в неупередженості якого є правомірні сумніви, має заявити самовідвід (*Castillo Algar проти Іспанії*, § 45).

104. Слід вказувати також міркування матеріального характеру (*Piersack проти Бельгії*, § 30 d)). Існування національної процедури, покликаної гарантувати неупередженість, а саме, правила стосовно відводу і самовідводу суддів, є необхідною складовою. Такі правила засвідчують намагання національного законодавця усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши таким чином причину занепокоєння. Окрім гарантування відсутності дійсно заангажованого підходу, вони мають на меті усунути будь-яку видимість упередженості і, відповідно, зміцнити довіру, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у громадськості (*Micallef проти Мальти* [ВП], § 99; *Mežnarić проти Хорватії*, § 27; *Harabin проти Словаччини*, § 132).

105. Суд братиме до уваги такі правила, вирішуючи, чи суд є неупередженим, і, зокрема, чи сумніви заявника можуть вважатись об'єктивно виправданими (*Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 6; *Oberschlick проти Австрії (№ 1)*, § 50; *Pescador Valero проти Іспанії*, §§ 24-29). Таким чином, від заявників очікується використання тих правил, які існують у відповідному національному законодавстві (*Zahirović проти Хорватії*, §§ 31-37). З іншого боку, нездатність національних судів розглядати скаргу на відсутність неупередженості, яка відразу не здається очевидно позбавленою сутності, може викликати порушення статті 6§1 Конвенції з урахуванням довіри, яку суди повинні вселяти в тих, хто підпадає під їх юрисдикцію (*Remli проти Франції*, § 48).

106. Крім того, суди вищої або найвищої інстанції можуть, за певних обставин, надати відшкодування за недоліки під час провадження у першій інстанції. Проте, якщо вищий суд відмовляється скасувати рішення суду нижчої інстанції, який не є безстороннім, і підтверджує засудження і вирок, неможливо стверджувати, що він виправив порушення у справі (*Купріану проти Кіпру* [ВП], § 134; *De Cubber проти Бельгії*, § 33, *Findlay проти Сполученого Королівства*, §§ 78-79).

107. Наприкінці, Суд вважає, що коли виникає питання неупередженості суду щодо участі судді у провадженні, той факт, що він або вона є частиною розширеної колегії, не є вирішальним для об'єктивного питання неупередженості відповідно до статті 6 § 1 Конвенції. З огляд на конфіденційний характер наради суддів, може бути неможливо встановити фактичний вплив судді на прийняття рішень, а тому неупередженість такого суду може бути піддана обгрунтованим сумнівам (*Morice проти Франції* [ВП], § 89; *Otegi Mondragon проти Іспанії*, § 67).

b. Випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду

108. Є два випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду (*Купріану проти Кіпру* [ВП], § 121):

- i. перший, *функціонального характеру*, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або ієрархічні чи інші зв'язки між цією та іншою особою в межах того ж провадження;
- ii. другий має *особистий характер* і є наслідком *поведінки* судді у даній справі.

109. Крім того, можуть бути випадки структурної відсутності безсторонності конкретного суду в цілому. Так було у справі *Boyan Gospodinov проти Болгарії* (§§ 54-60), в якій кримінальний суд, який судив заявника в кримінальному провадженні, одночасно був відповідачем у окремому цивільному провадженні за шкоду, розпочатому заявником.

і. Випадки функціонального характеру

а. Виконання різних судових функцій

110. Той факт, що суддя до початку судового розгляду вже ухвалював рішення стосовно, зокрема, досудового затримання, не може сам по собі виправдати сумніви у його безсторонності; важливими є обсяг і характер таких рішень (*Feu проти Австрії*, § 30; *Sainte-Marie проти Франції*, § 32; *Nortier проти Нідерландів*, § 33). Якщо ж рішення про взяття під варту ґрунтувалось на «очевидній» вині, то неупередженість суду може бути предметом сумніву, а занепокоєння заявника з цього приводу може вважатись об'єктивно виправданим (*Hauschildt проти Данії*, §§ 49-52). У кожній справі відповідне питання полягає в обсязі, в якому суддя оцінив обставини справи та відповідальність заявника під час призначення йому попереднього ув'язнення (*Ясинський проти Польщі*, §§ 54-58, в якій Суд не виявив жодного порушення статті 6 §1 Конвенції, та *Роменський проти Росії*, §§ 28-30, в якій Суд виявив порушення статті 6§1 Конвенції).

111. Коли виникає питання упередженості щодо попередньої участі судді у провадженні, термін в майже два роки після попередньої участі і цією справою сам по собі не є достатньою гарантією від необ'єктивності (*Dāvidsons та Savins проти Латвії* § 57).

112. Той факт, що суддя раніше працював слідчим, не є підставою сумніватись у недостатній безсторонності; водночас, якщо суддя, котрий під час роботи у органі слідства особисто вів певну справу, а згодом має розглядати ту ж справу вже як суддя, то учасники провадження мають право сумніватись у тому, що він може надати достатні гарантії безсторонності (*Piersack проти Бельгії*, § 30 b) і d)).

113. Послідовне здійснення однією особою у тій же справі функцій як слідчого, так і судді, може також змусити Суд дійти висновку про те, що заявник мав підстави сумніватись у безсторонності суду, що розглядав справу (*De Cubber проти Бельгії*, §§ 27-30).

Водночас, коли участь судді у справі на стадії слідства була обмеженої тривалості і полягала у допиті свідків без оцінки доказів або ж формулювання висновків, Суд постановив, що сумнів заявника у недостатній безсторонності національного суду не може вважатись об'єктивно виправданим (*Bulut проти Австрії*, §§ 33-34). Отже, оцінка індивідуальних обставин кожної справи завжди необхідна для того, щоб з'ясувати, в якому обсязі слідчий суддя розглядав справу (*Borg проти Мальти*, § 89).

114. Відсутність прокурора під час кримінального процесу, яке може поставити суддю в становище прокуратури під час проведення допиту та надання доказів проти заявника не викликає іншого питання щодо неупередженості. У зв'язку з цим Суд пояснив, що суддя є остаточним гарантом провадження, а також те, що звичайно завданням державного органу влади у випадку державного обвинувачення є пред'явлення та обґрунтування кримінального обвинувачення з метою змагальної дискусії з іншими сторонами. Таким чином, змішування двох ролей у провадженні є потенційним порушенням вимоги неупередженості відповідно до статті 6§1 Конвенції (*Карелін проти Росії*, §§ 51-85).

115. Не виникає питань про недостатню безсторонність суду і тоді, коли суддя вже постановляв суто формальні і процедурні рішення на інших стадіях провадження; натомість,

така проблема може виникнути тоді, коли на інших стадіях провадження цей же суддя висловлювався щодо вини обвинуваченого (*Gómez de Liaño y Botella проти Іспанії*, §§ 67-72).

116. Сам факт, що суддя вже висловлювався щодо подібних кримінальних обвинувачень, не пов'язаних з даною справою, або що він вже судив одного з обвинувачених, але у іншій кримінальній справі, ще не є достатнім для сумнівів у його безсторонності у наступній справі (*Kriegisch проти Німеччини* (ухвала); *Ходорковський та Лебедєв проти Росії*, § 544). Проте зовсім інша річ, якщо такі попередні рішення містять висновки, котрі є преюдиційними у питанні про вину обвинуваченого, який вже притягався до кримінальної відповідальності (*Porre проти Нідерландів*, § 26; *Schwarzenberger проти Німеччини*, § 42; *Ferrantelli i Santangelo проти Італії*, § 59). Аналогічно, коли головуючого суддю раніше було визнано упередженим до заявника в попередньому судовому процесі стосовно подібних звинувачень, може виникнути об'єктивне і обґрунтоване побоювання відсутності неупередженості як щодо заявника, так і його співучасника (*Otegi Mondragon проти Іспанії*, §§ 58-69).

117. Обов'язок безсторонності не може вважатись таким, що зобов'язує суд, уповноважений переглядати і скасовувати адміністративні і судові рішення, передавати справу до іншого судового органу або ж до суду у іншому складі (*Marguš проти Хорватії* [ВП], §§ 85-89), *Thomann проти Швейцарії*, § 33; *Stow i Gai проти Португалії* (ухвала)). Проте, якщо таке зобов'язання передбачене відповідним національним законодавством, то виникає питання, чи є суд таким, що встановлений законом (*Лавентс проти Латвії*, § 115).

118. Той факт, що заявник був засуджений суддею, яка сама мала сумніви щодо її неупередженості у справі, може поставити питання з точки зору видимості справедливого судового розгляду (*Рудніченко проти України*, § 118). Проте цього недостатньо для виявлення порушення статті 6 §1 Конвенції. У кожній справі сумніви заявника щодо неупередженості судді повинні бути об'єктивно обґрунтовані (*Dragojević проти Хорватії*, §§ 116-123).

в. Ієрархічна або інша підпорядкованість стосовно іншого учасника провадження

□ Ієрархічна підпорядкованість

119. Подавати до військових судів кримінальні обвинувачення проти військовослужбовців, в принципі, не є несумісним з положеннями статті 6 (Соорет проти Сполученого Королівства [ВП], § 110). Водночас, якщо усі члени військового суду ієрархічно підпорядковані офіцеру-голубуючому і перебувають у його підпорядкуванні, сумніви заявника у незалежності і безсторонності суду можуть вважатись об'єктивно виправданими (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 76; *Miller i Інші проти Сполученого Королівства*, §§ 30-31). Так само, коли військовий суд має у своєму складі військового офіцера на службі в армії і підпорядковується військовій дисципліні, і який призначається своїм ієрархічним начальником і не користується тими ж конституційними гарантіями, які надаються суддям, неможливо вважати, що такий суд є незалежним і неупередженим у значенні статті 6 Конвенції (*Gürkan проти Туреччини*, §§ 13-20).

120. Здійснення суду над цивільними особами в суді, утвореному з військовослужбовців збройних сил, може спричинити правомірні підозри, що суд цілковито керується упередженими міркуваннями (*Incal проти Туреччини*, § 72; *Ibrahim Ülger проти Туреччини*, § 26). Навіть якщо військовий суддя залучався до провадження проти цивільної особи тільки під час ухвалення рішення, до проголошення остаточного вироку, то усе провадження загалом втрачає подібність

до судового розгляду, що здійснювався незалежним і безстороннім судом (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 115).

121. Випадки, коли військовий суд має юрисдикцію над цивільними особами за діяння, спрямовані проти збройних сил, можуть спричинити правомірні сумніви у об'єктивній неупередженості такого суду. Судова система, в рамках якої військовий суд має юрисдикцію над особою, яка не належить до збройних сил, може природньо вважатись такою, що анігілює необхідну відстань між судовим органом і сторонами кримінального провадження, навіть за наявності захисних заходів, достатніх для гарантування незалежності такого суду (*Ergin проти Туреччини* (№ 6), § 49).

122. Випадок, коли військові суди постановляють рішення за кримінальним обвинуваченням проти цивільних осіб, може вважатись відповідним до статті 6 тільки за виняткових обставин (*Martin проти Сполученого Королівства*, § 44).

□ Інша підпорядкованість

123. Існування об'єктивно виправданих сумнівів у безсторонності голови суду, в якому розглядалася справа, був підтверджений фактом, що її чоловік керував слідчою групою, уповноваженою розслідувати справу заявників (*Dorozhko i Pozharskiy проти Естонії*, §§ 56-58).

124. Сімейні зв'язки з однією зі сторін можуть викликати побоювання щодо неупередженості судді. Суд постановив, що подібні побоювання мають бути об'єктивно обґрунтованими. Те, чи вони об'єктивно обґрунтовані, дуже залежить від обставин конкретної справи, і у зв'язку з цим враховується ряд факторів. До них відносяться, зокрема, чи був родич судді залучений у справу, про яку йде мова, посада родича судді у фірмі, розмір фірми, її внутрішня організаційна структура, фінансове значення справи для юридичної фірми і будь-які можливі фінансові інтереси або потенційна вигода (і їх обсяг), які будуть надані родичу (*Nicholas проти Кипру*, § 62, стосовно цивільного аспекту). У малих юрисдикціях, коли часто виникає питання сімейної приналежності, таку ситуацію необхідно розкривати на початку провадження і провести оцінку з урахуванням різних факторів для того, щоб визначити, чи дійсно є необхідним відсторонення від справи (*там само*, § 64).

125. Той факт, що один із членів суду особисто знає одного із свідків у справі, не обов'язково означає, що такий суддя матиме позитивне упередження щодо свідчень цієї особи. У кожному випадку необхідно встановити, чи характер і ступінь зв'язків між ними можуть спричинити недостатню безсторонність суду (*Pullar проти Сполученого Королівства*, § 38, стосовно присутності у складі суду присяжних найманого працівника одного із двох найважливіших свідків обвинувачення; *Hanif i Khan проти Сполученого Королівства*, § 141, стосовно присутності поліцейського у складі суду присяжних, і порівняйте *Peter Armstrong проти Сполученого Королівства*, §§ 39-45)).

126. Кримінальний процес проти заявника в суді, в якому мати жертви працювала суддею, виявився порушенням вимоги неупередженості відповідно до статті 6§1 (*Mitrov проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, §§ 49- 56).

ii. Випадки особистого характеру

127. Судові органи під час відправлення правосуддя повинні поводитись якнайобачніше, аби гарантувати збереження іміджу безсторонніх суддів. Така обачність має змусити їх не використовувати ЗМІ, навіть для відповіді на провокації. До цього зобов'язують найголовніші вимоги правосуддя і важливість судових функцій (*Lavents проти Латвії*, § 118; *Buscemi проти Італії*, § 67).

128. Тому якщо голова суду публічно висловлює натяки на негативну оцінку перспектив заявника перед тим, як головувати в суді, котрий має розглядати цю справу, то такі вислови можуть об'єктивно виправдати сумніви заявника у безсторонності суду (*там само*, § 68; див. також *Lavents проти Латвії*, § 119, у якій суддя зазнав публічної критики з боку захисника і публічно висловив свою здивованість тим, що обвинувачений не заявляв про свою невинуватість).

129. Жодного порушення статті 6 не було встановлено у випадку, коли заяви у ЗМІ робили певні члени судового корпусу, а також у випадку статті, оприлюдненої Національною асоціацією суддів, з критикою політичного клімату, в якому відбувався судовий розгляд справи, запропонованих урядом законодавчих реформ і стратегії захисту, але не було висловлювань щодо винуватості заявника. Окрім того, судові органи, залучені до розгляду справи заявника, були повністю сформовані з професійних суддів, котрі мали досвід і професійну освіту, достатні для того, аби запобігти будь-якому зовнішньому впливу на процес (*Previti проти Італії* (ухвала), § 253). Суд також не виявив відсутності неупередженості у справі, в якій присяжний зробив коментарі по справі в інтерв'ю в газеті після винесення вироку (*Bodet проти Бельгії* (ухвала), §§ 24-38; *Haarde v. Iceland*, § 105). І навпаки, у справі *Kristiansen проти Норвегії* (§§ 56-61) присутність в суді присяжних присяжного, який був знайомий з жертвою та коментував її характер за обставин, які могли бути сприйняті як коментар або реакція на її усні свідчення, викликала порушення принципу неупередженості згідно зі статтею 6§1.

130. Публічно висловлена підтримка судді, який відкрив кримінальну справу проти заявника суддею, який перебуває у колегії касаційного суду, складала порушення статті 6 §1 Конвенції (*Moric проти Франції* [ВП], § § 79-92).

131. Сам факт, що суддя раніше належав до політичної партії, є недостатнім для того, щоб поставити під сумнів його неупередженість, зокрема, коли не існує жодних ознак того, що членство судді у політичній партії було пов'язане з сутністю справи (*Otegi Mondragon та інші проти Іспанії* (ухвала), §§ 25-29).

V. Загальні гарантії: процесуальні вимоги

A. Справедливість

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (...) »

Ключові слова HUDOC

Справедливий розгляд справи (6-1); змагальний судовий процес (6-1); Рівність сторін (6-1); Правова допомога (6-1)

1. Ефективна участь в провадженні

132. Стаття 6 у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі (*Murtazaliyeva проти Росії* [ВП], § 91). Загалом, вона включає, зокрема, не лише його або її право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням. Такі права мають на увазі в самому понятті змагальної процедури і також можуть впливати з гарантій, які містяться в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 (*Stanford проти Сполученого Королівства*, § 26). Відповідно, погана акустика в судовій кімнаті та проблеми зі слухом можуть призвести до виникнення питання відповідно до статті 6 (§ 29).

133. Суд також постановив, що ефективна участь обвинуваченого у кримінальному судовому розгляді його або її справи також повинна включати право складання нотаток з метою полегшення здійснення захисту (*Pullicino проти Мальти* (ухвала); *Moiseyev проти Росії*, § 214). Це справедливо незалежно від того, чи представляє обвинуваченого адвокат, чи ні. Дійсно, захист інтересів обвинуваченого може бути найкращим чином забезпечений внеском, який обвинувачений робить в поведінку його адвоката у справі до того, як обвинуваченого викличуть для надання показань. Діалог між адвокатом і його клієнтом не повинен порушуватися через позбавлення останнього матеріалів, в яких викладені його власні погляди на сильні та слабкі сторони доказів, які наводяться обвинуваченням. Проте Суд наголосив, що можуть застосовуватися різні факти до фактичного використання нотаток обвинуваченого під час первісний допит свідка стороною, що його виставила або перехресного допиту. Достовірність тверджень обвинуваченого може бути краще перевірена за допомогою того, як він реагує на місці для свідчення в суді під час допиту. Отже, національний суд може обґрунтовано перешкоджати обвинуваченому покладатися на письмові спогади про події або зачитування нотаток у спосіб, який свідчить про те, що надані докази були відрепетирувані (*Pullicino проти Мальти* (ухвала)).

134. Питання, яке стосується відсутності ефективної участі у провадженні також може виникнути у зв'язку з відмовою національних органів влади задовольнити потреби неповнолітніх підсудних у судовому процесі. Суд постановив, що кримінальне провадження повинне бути організоване таким чином, щоб дотримуватися принципу найкращих інтересів дитини. Важливо, щоб з дитиною, яка була обвинувачена у вчиненні злочину, поводитися у

спосіб, який повністю враховує його або її вік, рівень зрілості та інтелектуальні і емоційні здібності, а також вживалися заходи для сприяння його здатності розуміти та брати участь у провадженні (*V. проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 85-86). Право неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь у його кримінальному процесі вимагає, щоб органи влади ставилися до нього з належним урахуванням його вразливості та можливостей починаючи з першого етапу його участі в кримінальному розслідуванні, зокрема, під час будь-якого розслідування поліцією. Органи влади повинні вживати заходів для зменшення, наскільки це можливо, почуття залякування та гальмування дитини, а також для того, щоб він мав широке розуміння характеру розслідування та інтересів, в тому числі значення будь-якого потенційного покарання, а також його прав на захист і, зокрема, його право на зберігання мовчання (*Блохін проти Росії* [ВП], 195).

135. Захід обмеження в залі суду також може вплинути на справедливість розгляду справи порушуючи право обвинуваченого ефективно брати участь у судовому розгляді (*Свінаренко та Сляднєв проти Росії* [ВП], § 134). Зневажливе ставлення до обвинуваченого під час судового розгляду, викликане утриманням його у переповненій скляній кабіні в порушення статті 3 Конвенції, було б важко узгодити з поняттям справедливого судового розгляду з огляду на важливість рівності сторін, презумпції невинуватості, а також довіру, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти в суспільство, і, перш за все, в обвинуваченого (*Ярослав Белоусов проти Росії*, § 147).

136. Проте, питання безпеки під час судового розгляду кримінальної справи можуть включати, особливо у масштабних або конфіденційних справах, використання спеціальних заходів, в тому числі скляні кабінки. Проте, з огляду на важливість прав на захист, будь-які заходи, які обмежують участь підсудного у провадженні або накладають обмеження на його або її спілкування з адвокатами, повинні вживатися лише у необхідному обсязі і повинні бути пропорційними ризикам в конкретній справі (*там само*, § 150). У справі *Ярослав Белоусов проти Росії* (§§151-154) Суд визнав порушенням статті 6§1 нездатність заявника мати конфіденційний обмін інформацією зі своїм адвокатом під час судового засідання через його розміщення у скляній кабінці і нездатність суду першої інстанції визнати вплив цих судових заходів на права заявника на захист та не вжив заходів щоб компенсувати ці обмеження.

2. Рівність сторін і змагальне провадження

137. Рівність сторін є одним з невід'ємних елементів поняття справедливого судового розгляду. Вона вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із супротивником (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 140, *Foucher проти Франції*, § 34; *Bulut проти Австрії*; *Faig Mammadov проти Азербайджану*, § 19). Вона вимагає забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ.

138. Право на змагальне провадження означає, в принципі, можливість для сторін знати і коментувати усі складові наданої доказової бази і усі зауваження, надані для того, щоб вплинути на рішення суду (*Brandstetter проти Австрії*, § 67). Воно тісно пов'язане з принципом рівності сторін і, до речі, Суд іноді вирішував про порушення статті 6 § 1 саме внаслідок сукупного розгляду цих двох понять.

139. Практика Суду зазнала значної еволюції, зокрема щодо важливості зовнішніх проявів і щодо збільшення уваги громадськості до належного відправлення правосуддя (*Borgers проти Бельгії*, § 24).

140. У кримінальних справах стаття 6 § 1 перетинається з особливими гарантіями статті 6 § 3, хоча і не обмежується переліченими у ній мінімальними правами. До речі, гарантії, наведені у статті 6 § 3, є водночас складовими, що входять до поняття справедливого судового розгляду в розумінні статті 6 § 1 (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 251). Суд розглядав питання рівності сторін і змагального судового розгляду в різних ситуаціях, які часто перетиналися з правами на захист відповідно до статті 6§3 Конвенції.

а. Рівність сторін

141. Обмеження прав сторони захисту було констатоване у справі *Borgers проти Бельгії*, у якій заявнику не дозволили відповісти на висновки державного обвинувача у Касаційному суді і не надали завчасно копію цих висновків. Нерівність посилилась ще й через те, що державний обвинувач брав участь у якості консультанта в ухваленні рішення цим судом вищої інстанції. Подібні обставини навели на висновок про порушення статті 6§1 щодо нездатності повідомити захист про зауваження вищестоящего прокурора щодо апеляції (*Zahirović проти Хорватії*, §§ 44-50).

142. Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1 в сукупності зі статтею 6 § 3 у кримінальному провадженні, в якому захисник мав чекати 15 годин, перш ніж зробити свій виступ дуже рано вранці (*Makhfi проти Франції*). Так само Суд дійшов висновку про порушення принципу рівності сторін в суді вищої інстанції, котрий постановляв рішення у кримінальній справі: заявник, якого апеляційний суд визнав винним, просив про особисту присутність, але його не допустили до слухання справи, яке відбувалось у закритому засіданні (*Zhuk проти України*, § 35). Те ж саме стосується випадків, коли заявникові не дозволили бути присутнім на слуханні в апеляційному суді, в той час як представник обвинувачення був присутнім (*Eftimov проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 41).

143. Натомість була визнана неприйнятною як вочевидь необґрунтована скарга заявника щодо нерівності сторін, оскільки прокурор, порівняно з іншою стороною процесу, займав місце на підвищенні. Обвинувачений у захисті своїх інтересів не перебував у несприятливому становищі (*Diriöz проти Туреччини*, § 25).

144. Відсутність у законодавстві певних кримінальних процесуальних правил може становити загрозу для рівності сторін, оскільки їхня мета – захистити обвинуваченого від будь-яких зловживань представників державної влади, і від недоліків або недостатньої чіткості таких правил найбільше ризикує постраждати саме сторона захисту (*Соєте і Інші проти Бельгії*, § 102).

145. До свідків обвинувачення і свідків захисту треба ставитись однаково; водночас, встановлення порушення залежить від того, чи свідок мав привілейоване становище (*Bonisch проти Австрії*, § 32; див. *Brandstetter проти Австрії*, § 45). У справі *Thiam проти Франції*, §§ 63-68, Суд не вважав, що участь Президента Республіки як потрепілого та цивільного позивача у провадженні порушила принцип рівності сторін незважаючи на те, що його було неможливо допитати як свідка у провадженні через конституційну заборону. Суд наголосив, що така конституційна заборона сама по собі не суперечить статті 6. Він також зазначив, зокрема, що,

визнаючи заявника винним національні суди не посилалися на будь-які докази проти нього, подані цивільним позивачем, яка вимагала від них перевірки достовірності і надійності за допомогою заслуховування Президента. Суд також зазначив, що характер справи, доступні докази та несуперечливі версії заявника та цивільного позивача ні в якому разі не вимагали, щоб остання сторона була допитана. Крім того, Суд звернув увагу на те, що в матеріалах справи не було зазначено, що залучення Президента заохочувало прокуратуру діяти таким чином, який неправомірно впливав на кримінальний суд або перешкоджав заявникові забезпечити ефективний захист.

146. Відмова заслухати будь-яких свідків або розглянути докази для захисту, але допит свідків і дослідження доказів обвинувачення може поставити питання з точки зору рівності сторін (*Борісова проти Болгарії*, §§ 47-48; *Торіс проти Хорватії*, § 48). Те ж саме справедливо, якщо суд першої інстанції відмовляється викликати свідків захисту для з'ясування невизначеної ситуації, яка є підставою для обвинувачення (*Каспаров та інші проти Росії*, §§ 64-65). Таким чином, у всіх таких випадках, під час визначення того, чи було провадження справедливим, Суд, можливо, повинен буде застосувати відповідний тест, викладений у справі *Муртазалієва*, метою якого є визначення того (1) чи була вимога про допит свідка достатньо обґрунтованою і доречною щодо предмету обвинувачення; (2) чи розглядали національні суди доречність цих показань і надали достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка під час судового розгляду; та (3) чи завдало шкоди загальній справедливості провадження рішення національних судів не допитувати свідка (*Абдулаєв проти Азербайджану*, §§ 59-60)².

147. Принцип рівності сторін також є доречним в питаннях, пов'язаних з призначенням експертів у провадженні. Сам факт, що відповідні експерти найняті однією із сторін, не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим. Суд пояснив, що, хоча цей факт може викликати побоювання щодо нейтральності експертів, таке побоювання, яке має певне значення, не є вирішальним. Проте вирішальною є позиція, яку займають експерти протягом усього провадження, спосіб, у який вони виконують свої функції, і спосіб, у який судді оцінювали експертну думку. Під час визначення процесуальної позиції експертів та їх ролі у провадженні Суд враховує той факт, що думка, надана будь-яким призначеним судом експертом, може мати велике значення в оцінюванні судом питань у межах компетенції експерта (*Шулепова проти Росії*, § 62, *Poletan та Azirovik проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 94).

148. Суд встановив, що якщо обвинувальний висновок засновується на висновку експерта, який був призначений під час доусудового розслідування державним прокурором, призначення судом першої інстанції тієї ж особи експертом тягне за собою ризик порушення принципу рівності сторін, який, проте, може бути компенсований конкретними процесуальними гарантіями (*J.M. та інші проти Австрії*, § 121).

149. У зв'язку з цим вимога справедливого судового розгляду не накладає на суд першої інстанції зобов'язання доручити складання експертного висновку або проведення будь-якого іншого слідчого заходу лише тому, що сторона подала клопотання про це. Якщо захист наполягає на тому, щоб суд заслухав свідка або прийняв інші докази (такі як, наприклад, висновок експерта) національні суди повинні вирішити, чи є необхідним або доцільним прийняти ці докази для розгляду під часу слухання справи. Національний суд може вільно, за умови дотримання умов Конвенції, відмовитися викликати свідків, запропонованих захистом

---

² Дивіться Розділ Допит свідків (стаття 6§3 (d)).

(*Хусейн та інші проти Азербайджану*, § 196; *Ходорковський та Лебедєв проти Росії*, §§ 718 та 721; *Poletan i Azirovik проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 95).

150. Так само, згідно зі статтею 6, роль Суду, як правило, не полягає в визначенні того, чи був певний висновок експерта, отриманий національним судом, достовірним або ні. Суддя національного суду зазвичай має широкі межі розсуду щодо вибору серед суперечливих експертних висновків та відбору тих, які він або вона вважає послідовними та достовірними. Проте, правила щодо допустимості доказів не повинні позбавляти сторону захисту можливості ефективно оскаржити висновки експерта, зокрема, шляхом надання або отримання альтернативних висновків та звітів. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи у якості доказів може розглядатися як порушення статті 6§1 (*Стойменов проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 38; *Матицина проти Росії*, § 169), оскільки може бути складно оскаржити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері (*Ходорковський та Лебедєв проти Росії*, § 187).

151. Рівність сторін може бути порушена і тоді, коли обвинувачений має обмежений доступ до матеріалів своєї справи або ж до інших документів, що мають загальний інтерес (*Matyjek проти Польщі*, § 65, *Моїсєєв проти Росії*, § 217).

152. Суд встановив, що необмежений доступ до матеріалів справи та необмежене використання будь-яких нотаток, в тому числі, за необхідності, можливість отримання копій відповідних документів, є важливими гарантіями справедливого судового розгляду. Нездатність надати такий доступ вплинула на висновок про порушення принципу рівності сторін (*Beraru проти Румунії*, § 70). У цьому контексті важливе значення надається і прояву, і підвищеній чутливості до справедливого здійснення правосуддя. Повага прав на захист вимагає, щоб обмеження доступу обвинуваченого або його адвоката до матеріалів суду не перешкождали наданню обвинуваченому доступу до них до початку судового розгляду, а обвинуваченому – отримати можливість прокоментувати це з його адвокатом в усних заявах (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 140). Проте, в деяких випадках від обвинуваченого може очікуватися надання певних підстав для обґрунтування ним своєї вимоги про отримання доступу до конкретного документа у справі (*Матанович проти Хорватії*, § 177).

153. Недоведення доказової бази до відома захисту може загрожувати рівності сторін, а також праву на змагальний судовий розгляд (*Kuorila проти Фінляндії*, § 38, де захист не мав можливості прокоментувати додатковий звіт поліції).

b. Змагальний судовий розгляд

154. Як правило стаття 6 § 1 вимагає, щоб органи кримінального переслідування повідомляли захисту усі наявні у них докази, як на обвинувачення, так і на виправдання (*Rowe і Davis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 60). У цьому контексті відповідні міркування також можуть виникнути зі статті 6§3 (b), яка гарантує заявникові "достатній час і можливість для підготовки його захисту" (*Леас проти Естонії*, § 80)³.

155. Питання доступу до доказів може виникнути відповідно до статті 6, оскільки докази, про які йде мова, є доречними для справи заявника, зокрема, якщо це має важливе значення для обвинувачень, висунутих проти заявника. Це стосується випадків, коли докази

---

³ 4. Дивіться розділ Підготовка захисту (пункт стаття 6§3 (b)).

використовувалися та на них покладалися для визначення винуватості заявника, або в них містилися такі відомості, які могли б дозволити заявникові реабілітуватися або зменшити покарання. Відповідні докази в цьому контексті - це не лише факти, які безпосередньо стосуються фактів конкретної справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших (*Rowe and Davis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 66; *Мірілашвілі проти Росії*, § 200; *Леас проти Естонії*, § 81; *Матановіч проти Хорватії*, § 161).

156. Проте, від обвинуваченого можливо очікувати наведення конкретних підстав для його або її клопотання про доступ до доказів, а національні суди мають право перевірити обґрунтованість цих причин (*C.G.P. проти Нідерландів*, рішення Комісії; *Janatuinen проти Фінляндії*, § 45, *Леас проти Естонії*, § 81; *Матановіч проти Хорватії*, § 157). У будь-якому випадку, у системах, в яких органи прокуратури за законом зобов'язані брати до уваги факти як за, так і проти підозрюваного, процедура, за допомогою якої органи прокуратури самі намагаються оцінити, що можуть вони бути доречними до справи або ні, без будь-яких наступних процесуальних гарантій прав на захист не може відповідати вимогам статті 6 § 1 (*Natunen проти Фінляндії*, §§ 47-49; *Матановіч проти Хорватії*, §§ 158, 181-182).

157. Тобто право на розкриття необхідних доказів не є абсолютним. У певній кримінальній справі можуть бути присутні й конкуруючі інтереси, наприклад, національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів, і ці інтереси необхідно врівноважити з правами обвинуваченого. У певних випадках може бути необхідно приховати від захисту певні докази, аби захистити основоположні права іншої особи або ж об'єкт особливого суспільного значення. В кожному випадку, з точки зору статті 6 § 1 правомірними є тільки ті заходи обмеження прав захисту, які є абсолютно необхідними (*Ван Мехелен та інші проти Нідерландів*, § 58; *Расі проти Бельгії*, § 85). Для того ж, аби гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, повинні бути належно компенсовані у ході провадження в судових органах (*Rowe і Davis проти Сполученого Королівства* [ВП] § 61, *Доорсон проти Нідерландів*, § 72).

158. У багатьох справах, коли докази, про які йде мова, ніколи не були розкриті, для Суду було б неможливо спробувати врівноважити відповідні інтереси, пов'язані з обвинуваченим, не розглянувши матеріали. Тому він повинен ретельно перевіряти процес прийняття рішень для того, щоб забезпечити, наскільки це можливо, дотримання вимог забезпечення змагального провадження та рівності сторін, а також впровадження відповідних гарантій захисту інтересів обвинуваченого (*Dowsett проти Сполученого Королівства*, §§ 42-43, *Леас проти Естонії*, § 78).

159. Під час оцінювання відповідних процесуальних гарантій Суд також повинен враховувати важливість не відкритого матеріалу та його використання у судовому процесі (*Jasper проти Сполученого Королівства* [ВП], §§ 54-55; *М. проти Нідерландів*, § 69, в якій нерозголошена інформація не могла сама по собі надавати будь-яку допомогу захисту). Суд повинен, зокрема, переконатися в тому, що внутрішня процедура дозволила розглядати вплив відповідних матеріалів на безпеку засудження у світлі докладних та обґрунтованих аргументів захисту (*Rowe та Davis проти Сполученого Королівства* [ВП], 66).

160. В рішенні у справі *Rowe і Davis* проти Сполученого Королівства [ВП] Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1, оскільки обвинувачення не повідомило суду про деякі докази у справі, необхідні для ухвалення рішення, чим позбавило заявника справедливого судового розгляду. Натомість в рішенні у справі *Jasper проти Сполученого Королівства* [ВП]

(§ 58) Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 6 § 1, оскільки докази, про які не було повідомлено, не були долучені до матеріалів справи і ніколи не подавались до суду присяжних. У справі *Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства* [ВП] заявникам було відмовлено у доступі до спірних доказів. Тому представники захисту не змогли переконати суддю у своєму твердженні про існування провокації. Європейський Суд постановив про порушення статті 6 § 1, оскільки процедура вирішення питання про пред'явлення доказів і наявності провокації не відповідала необхідним вимогам гарантії змагального характеру провадження і рівності сторін, а також не надавала гарантій, які дозволяли б належно захистити інтереси обвинувачених.

161. Порушення права на змагальний судовий розгляд було встановлене і тоді, коли сторони, на відміну від державного обвинувача, не отримали звіт радника-доповідача і не змогли дати відповідь на його висновки (*Reinhardt і Slimane-Kaïd проти Франції*, §§ 105-106).

3. Мотивованість судових рішень

162. Відповідно до усталеної практики, котра віддзеркалює принцип, пов'язаний із належним відправленням правосуддя, судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються (*Морейра Феррейрв проти Португалії* (№ 2) [ВП], § 84; *Папон проти Франції* (ухвала)).

163. Метою мотивування є показати сторонам, що їх почули і, таким чином, це сприятиме тому, щоб вони погодились із рішенням. Водночас це зобов'язує суддю обґрунтовувати свої міркування об'єктивними аргументами і дотримуватись прав сторони захисту. Національні суди повинні з достатньою чіткістю вказати підстави, на яких вони засновують своє рішення. Мотивоване рішення є важливим для того, щоб дозволити заявнику ефективно здійснювати будь-яке право на оскарження (*Хаджіанастасіу проти Греції*). Проте, обсяг обов'язку мотивування може змінюватись залежно від характеру рішення і має аналізуватись у світлі обставин справи (*Руїс Торіха проти Іспанії*, § 29).

164. Хоча суд не мусить надавати відповідь на кожне порушене питання (*Ван де Хурк проти Нідерландів*, § 61), проте з рішення має бути ясно зрозуміло, що головні проблеми, порушені у даній справі, були вивчені (*Boldea проти Румунії*, § 30) і була надана конкретна і чітка відповідь на аргументи, які є вирішальними для вирішення справи (*Морейра Феррейра проти Португалії* (№ 2) [ВП], § 84, *S.C. IMH Suceava SRL проти Румунії*, § 40 щодо протиріч у оцінюванні доказів). Крім того, у справах, які стосуються втручання в права, гарантовані Конвенцією, Суд прагне встановити, чи є підстави, які зазначені в рішеннях національних судів, автоматичними або стереотипними (*Морейра Феррейра проти Португалії* (№ 2) [ВП], § 84). Як підсумок, питання, яке стосується відсутності обґрунтування судових рішень відповідно до статті 6§1 Конвенції, як правило, виникає, коли національні суди ігнорують конкретний, доречний і важливий аргумент, повідомлений заявником (*Нечипорук і Йонкало проти України*, § 280, дивіться у цьому контексті *Ростомашвілі проти Грузії*, § 59, *Чжан проти України*, § 73).

165. Стосовно способу обґрунтування рішень національних судів, чітке питання виникає тоді, коли такі рішення можливо кваліфікувати як свавільні в такому обсязі, що завдає шкоди справедливості провадження. Проте це відбувається лише в тому випадку, коли для прийняття рішення не буде надано жодних підстав або якщо наведені підстави були засновані на явній фактичній або юридичній помилці, допущеній національним судом, що призвело до «відмови у правосудді» (*Морейра Феррейра проти Португалії* (№ 2) [ВП], § 85, *Навальний і Офіцеров*

проти Росії, § 119, стосовно політично мотивованого переслідування та засудження, і *Навальний проти Росії* [ВП], § 83).

Мотивування рішень суду присяжних

166. Суд зазначив, що в ряді держав-учасниць Ради Європи існує система присяжних, яка керується законним бажанням залучати громадян до здійснення правосуддя, особливо стосовно найсерйозніших правопорушень. Проте, згідно зі статтею 6§1 Конвенції не існує права на суд присяжних (*Twomey, Cameron, Guthrie проти Сполученого Королівства* (ухвала), § 30). Присяжні у кримінальному провадженні рідко постановляють мотивовані рішення, і спочатку Комісія, а потім і Суд вивчали у певній кількості справ вплив цієї проблеми на справедливість судового розгляду.

167. Конвенція не вимагає, аби присяжні мотивували своє рішення, а стаття 6 не заперечує проти того, щоб обвинуваченого судили присяжні з народу, навіть у випадках, коли їхній вердикт не мотивується (*Saric проти Данії* (ухвала)). Проте безсумнівним лишається той факт, що для дотримання вимог справедливого судового розгляду громадськість і, перш за все, обвинувачений повинні бути спроможними зрозуміти постановлений вердикт, це є однією з основних гарантій проти сваволі (*Tahquet проти Бельгії* [ВП], § 92; *Legillon проти Франції*, § 53).

168. Що стосується суду присяжних, складеного з народних засідателів, то треба пристосуватись до особливостей процедури, оскільки найчастіше присяжні не повинні або не можуть мотивувати своє переконання. У таких випадках стаття 6 вимагає встановити, чи обвинувачений зміг скористатись достатніми гарантіями, які допомогли уникнути будь-якого ризику протиправності і дозволили йому зрозуміти підстави вироку (*Lhermitte проти Бельгії* [ВП], § 68). Такі процесуальні гарантії можуть полягати, наприклад, у інструкціях або поясненнях, які головуєчий суддя дає присяжним щодо порушених юридичних проблем або щодо складових доказової бази, а також у точних, однозначних питаннях, які суддя ставить перед присяжними для того, аби закласти підвалини для обґрунтування вердикту, або ж для того, щоб належно компенсувати відсутність мотивування відповідей присяжних (*R. проти Бельгії*, рішення Комісії; *Zarouali проти Бельгії*, рішення Комісії; *Planka проти Австрії*, рішення Комісії; *Папон проти Франції* (ухвала)). Суд встановив порушення статті 6 § 1 у випадку, коли головуєчий суддя відмовився ставити окремі питання щодо існування обтяжуючих обставин стосовно кожного з обвинувачених, завадивши, таким чином, присяжним визначити індивідуальну кримінальну відповідальність заявника (*Goktepe проти Бельгії*, § 28).

169. В рішенні у справі *Bellerín Lagares проти Іспанії* (ухвала) Суд констатував, що в оспорюваному вирокі, до якого було долучено протокол наради присяжних, перелічувались факти, які присяжні мали б встановити, аби визнати заявника винним, юридичний аналіз цих фактів і, з метою призначення покарання, посилення на обставини, які вважались такими, що впливають на ступінь відповідальності заявника у даній справі. Суд дійшов висновку, що цей вирок є достатньо мотивованим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції. У справі *Matic проти Франції* (ухвала) Суд постановив, що документ, який надає підстави для вироку (*feuille de motivation*), викладаючи основні звинувачення, які обговорювалися під час розгляду, створювався під час обговорень і, зрештою, став основою для визнання винуватості, задовольняв вимозі достатнього обґрунтування.

170. Слід взяти до уваги усі доступні для обвинуваченого юридичні засоби для оскарження (*Taxquet проти Бельгії* [ВП], § 92). У цій справі було поставлено лише чотири питання, сформульовані так само, як і для інших співобвинувачених, що не дозволяло заявнику зрозуміти, на якій фактологічній або правовій базі його було засуджено. Така неспроможність зрозуміти, чому його було визнано винним, призвела до несправедливості судового розгляду (*там само*, § 100).

171. В рішенні по справі *Judge проти Сполученого Королівства* (ухвала) Суд вирішив, що обставини ухвалення немотивованого рішення шотландського суду присяжних були достатніми, аби обвинувачений зрозумів вирок щодо себе. Окрім того, Суд дійшов висновку, що наявна у шотландському праві можливість апеляційного оскарження є достатньою, аби усунути будь-які недоліки вироку суду присяжних. Відповідно до чинного законодавства, апеляційний суд мав широкі наглядові повноваження і мав право скасувати будь-який вирок, що становить судову помилку.

172. У справі *Lhermitte проти Бельгії* [ВП] (§§ 75-85) Суд звернув увагу на наступні фактори, на підставі яких він не виявив порушення статті 6§1: процесуальні гарантії, встановлені під час судового розгляду (зокрема, ефективна участь заявника в дослідженні доказів і те, що питання, поставлені головою присяжних, були зачитані і сторонам були надані копії), об'єднаний вплив фактів, викладених у обвинувальному акті, і характер питань, поставлених присяжним, належне подання вироку, а також обмежений вплив експертних висновків, які суперечили висновкам присяжних.

173. Так само, у справі *Ramda* проти Франції (§§ 59-71), стосовно обґрунтування рішення, прийнятого спеціальним антитерористичним судом присяжних, Суд не виявив порушення статті 6§1 у світлі об'єданого розгляду трьох ретельно обґрунтованих ордерів про арешт, аргументів, заслуханих як у першій інстанції, так і в апеляції, а також багатьох докладних питань, поставлених суду присяжних, які дозволили заявникові зрозуміти засуджувальний вердикт проти нього.

Мотиви прийняття рішень вищими судами

174. Відхиляючи апеляцію апеляційний суд може, в принципі, просто схвалити підстави для рішення суду нижчої інстанції (*Гарсія Руїз проти Іспанії* [ВП], § 26; *Стєпанян проти Вірменії*, § 35). Що стосується рішення апеляційного суду щодо надання дозволу на подання апеляції, Суд постановив, що статтю 6§1 неможливо тлумачити як таку, яка вимагає, щоб відмова в такому праві підпорядковувалася вимозі надання докладних підстав (*Sawoniuk проти Сполученого Королівства* (ухвала)).

175. Проте, коли виникає питання відсутності будь-якої фактичної та/або правової основи рішення суду нижчої інстанції, важливо, щоб вищий суд надавав власні належні підстави (*Татішвілі проти Росії*, § 62, стосовно цивільного аспекту). Крім того, у випадку явного заперечення прийнятності доказів вищий суд не може покладатися на ці докази не надаючи відповіді на такий аргумент (*Шабельник проти України* (№ 2), §§ 50-55, щодо посилання на заяви обвинуваченого, зроблені в контексті психіатричного дослідження).

176. У справі *Baydar проти Нідерландів* (§§ 45-53) у контексті рішення вищого національного суду, який відмовився передати питання до Суду Європейського Союзу (СЈЕU) для отримання попереднього висновку (відповідні принципи, викладені у контексті цивільного

аспекту в *Dhahbi проти Італії*, § 31), Суд взяв до уваги принцип, згідно з яким касаційні суди дотримуються свого обов'язку надавати достатнє обґрунтування, коли вони засновують рішення на конкретному положенні закону без наступного обґрунтування відхиляючи касаційні скарги, які не мають жодної перспективи успіху (*Talmane проти Латвії*, § 29). Суд постановив, що це прецедентне право відповідає принципам, викладеним у справі *Dhahbi проти Італії*, і дійшов висновку, що посилання на відповідне положення закону вищим судом з вказівкою на те, що не було необхідним вимагати попереднє рішення, оскільки ця справа не викликала жодного правового спору, який необхідно вирішити, якщо передбачалося непряме визнання того, що передача до СЈЕU не може призвести до іншого результату у справі. Таким чином, Суд вважав, що це задовольняло вимогу достатнього обґрунтування відповідно статті 6§1.

4. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе

а. Визначення і сфера застосування

177. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право зберігати мовчання і не свідчити проти себе (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 60, *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 45 *Функе проти Франції*, § 44); Дійсно, хоча стаття 6 однозначно не каже про право зберігати мовчання і не свідчити проти себе, проте це - загальновизнана міжнародно-правова норма, котра є осердям поняття справедливого судового розгляду, якому присвячена стаття 6. Захищаючи підозрюваного від неправомірного тиску з боку влади, цей імунітет допомагає уникнути судових помилок і гарантувати результат, до якого прагне стаття 6 (*Джон Мюррей проти Сполученого Королівства*, § 45, *Биков проти Росії* [ВП], § 92).

178. Право не свідчити проти себе застосовується до кримінальних проваджень стосовно будь-яких кримінальних правопорушень, від найпростіших до найскладніших (*Saunders проти Сполученого Королівства*, [ВП] § 74).

179. Право зберігати мовчання застосовується починаючи зі стадії дізнання, яке провадить поліція (*Джон Мюррей проти Сполученого Королівства* [ВП], § 45). Зокрема, особа, "обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення" для цілей статті 6 має право бути повідомлена про його або її привілеї проти давання невігідних для себе свідчень, (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 272).

б. Обсяг

180. Право не свідчити проти себе передбачає, що у кримінальній справі сторона обвинувачення має обґрунтовувати свою аргументацію, не вдаючись до доказів, отриманих під примусом або тиском, попри волю обвинуваченого (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 68; *Биков проти Росії* [ВП], § 92).

181. Привілеї проти самообвинувачення не захищає від використання самовикривальних свідчень як таких, а від отримання доказів шляхом примусу або тиску. Наявність примусу викликає сумніви щодо того, чи було дотримано право не свідчити проти себе. З цієї причини Суд повинен спочатку розглянути характер і ступінь примусу, використаного для отримання доказів (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 267).

182. У своєму прецедентному праві Суд визначив щонайменше три типи ситуацій, які викликають занепокоєння щодо неналежного примусу в порушення статті 6. Перший - коли підозрюваний зобов'язаний давати свідчення під загрозою санкцій і або надає свідчення внаслідок цього (*Saunders проти Сполученого Королівства* [ВП], *Brusco проти Франції*) або на нього накладені санкції за відмову надавати свідчення (Heaney і McGuinness проти Ірландії; Weh проти Австрії). Другий тип - коли фізичний або психологічний тиск, часто у формі ставлення, яке порушує статтю 3 Конвенції, застосовується для отримання реальних доказів або заяв (*Ялох проти Німеччини* [ВП]; *Гефген проти Німеччини* [ВП]). Третій - коли органи влади використовують хитрість для того, щоб отримати інформацію, яку вони не змогли отримати під час допиту (*Аллан проти Сполученого Королівства*; порівняйте з *Биков проти Росії* [ВП], §§ 101-102).

183. Показання, отримані під примусом, які, здаються на перший погляд такими, що не мають викривального характеру, наприклад, такі як виправдовувальні зауваження або звичайні відомості з фактичних питань, можуть бути використані в кримінальному провадженні на підтримку позиції обвинувачення, наприклад для того, щоб спростувати або поставити під сумнів інші заяви обвинуваченого або докази, надані ним під час судового розгляду, або іншим чином завдавати шкоди їх надійності. Таким чином, право не свідчити проти себе неможливо обґрунтовано обмежувати висловленнями, які безпосередньо вказують на винуватість обвинуваченого (*Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 268).

184. Проте право не свідчити проти себе не поширюється на застосування у кримінальному провадженні інформації, яку можна отримати від обвинуваченого, вдаючись до примусових повноважень, але яка існує незалежно від волі підозрюваного, наприклад, документи, вилучені за судовим наказом, проба дихання, крові і сечі, а також тканин тіла, з метою проведення ДНК-аналізів (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 69; *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 47). Крім того, Суд постановив, що пред'явлення обвинуваченим у кримінальному провадженні їх заяв, зроблених під час провадження про надання притулку, не може розглядатися як використання заяв, отриманих під примусом в порушення статті 6§1 (*Н. та J. проти Нідерландів* (ухвала)).

185. Негайний допуск захисника є частиною процесуальних гарантій, яким Суд приділяє особливу увагу під час встановлення того, чи певна процедура зашкодила чи не зашкодила самій суті права не свідчити проти себе. Аби право на справедливий судовий розгляд, якому присвячена стаття 6 § 1, залишалось достатньо «конкретним і ефективним», зазвичай необхідно, щоб допуск захисника відбувся починаючи з першого допиту підозрюваного поліцією, якщо тільки не буде доведено, що існують першорядні причини обмежити це право (*Сальдуз проти Туреччини* [ВП], §§ 54-55, *Ібрагім і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 256).

186. Затримана особа має, з одного боку, право не свідчити проти себе і зберігати мовчання, а з іншого боку – право на допомогу захисника протягом усіх допитів, тобто, коли існує «кримінальне обвинувачення» проти неї (*Ібрагім і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 272). Тож йдеться про окремі права, а, отже, фактична відмова від одного з них не спричиняє відмову від іншого. Водночас, ці права залишаються взаємодоповнюючими, оскільки затримана особа повинна *a fortiori* мати право на допомогу захисника, якщо представники влади заздалегідь не повідомили їй про право зберігати мовчання (*Brusco проти Франції*, § 54; *Navone і інші проти Монако*, § 74). Важливість повідомлення про право зберігати мовчання є такою, що навіть якщо припустити, що особа після того, як їй повідомили, що її слова можуть

бути використані проти неї, добровільно погоджується зробити поліції заяву, не може вважатись повністю поінформованою, оскільки їй однозначно не повідомили про право зберігати мовчання і вона прийняла рішення без допомоги захисника (*там само; Stojkovic проти Франції і Бельгії*, § 54).

187. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе в принципі служить захисту свободи підозрюваного обирати, свідчити йому, чи зберігати мовчання під час допиту поліцією. Така свобода вибору буде серйозно порушена, якщо представники влади у випадку, коли підозрюваний вирішив зберігати мовчання під час допиту, вдаватимуться до інсинуацій, аби змусити його до зізнання або інших заяв, що свідчать проти нього, і які вони не змогли отримати під час допиту (у даній справі, зізнання, зроблені співкамернику, який був інформатором поліції), і якщо отримані у такий спосіб зізнання або заява під час судового процесу надаються як докази (*Аллан проти Сполученого Королівства*, § 50).

188. Натомість у справі *Биков проти Росії* [ВП] (§§ 102-103) на заявника не чинили жодного тиску чи примусу, він не був позбавлений волі, з власного бажання зустрівся з інформатором поліції, самостійно вирішував, говорити з ним, чи ні. Окрім того, суд не вважав запис розмови справжнім і однозначним зізнанням, яке могло би стати вагомою підставою для встановлення вини; натомість цей доказ не мав значної ваги поміж іншими елементами доказової бази, оцінку якої зробив суд.

с. Відносне право

189. Право зберігати мовчання не є абсолютним (*Джон Мюррей проти Сполученого Королівства* [ВП], § 47; *Ібрагім і інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 269).

190. Аби встановити, чи під час провадження було позбавлено самої суті право не свідчити проти себе, Суд має, зокрема, перевірити наступні складові:

Характер і ступінь примусу;

Наявність під час провадження належних гарантій;

Спосіб застосування отриманих у такий спосіб доказів (*Ялох проти Німеччини* [ВП], § 101; *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 55; *Биков проти Росії* [ВП], § 104, *Ібрагім і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 269).

191. З одного боку, вирок не повинен ґрунтуватись виключно або переважно на мовчанні підозрюваного або на його відмові відповідати на питання чи розмовляти. З іншого боку, право зберігати мовчання не може зашкодити брати до уваги мовчання зацікавленої особи у тих випадках, які вочевидь вимагають пояснень з його боку, аби оцінити силу елементів обвинувачення. Тому не можна сказати, що рішення підозрюваного зберігати мовчання протягом усього кримінального провадження буде обов'язково позбавлене наслідків (*Джон Мюррей проти Сполученого Королівства* [ВП], § 47).

192. Аби встановити, чи рішення зробити з мовчання обвинуваченого несприятливі для нього висновки порушувало статтю 6, слід взяти до уваги сукупність обставин, взявши, зокрема, до уваги вагу, яку надали йому національні суди під час оцінки елементів доказової бази, і ступінь притаманного даній ситуації примусу (*там само*, § 47). На практиці повинні

бути встановлені відповідні гарантії для того, щоб будь-які несприятливі висновки не виходили за межі дозволеного згідно зі статтею 6. Під час судового процесу у суді присяжних повноваження судді, що бере участь в розгляді справи щодо присяжних за несприятливі висновки має особливе значення (*O'Donnell проти Сполученого Королівства*, § 51).

193. Водночас, важливість для загального інтересу переслідування саме даного правопорушення і покарання особи, яка його скоїла, можуть бути взяті до уваги і врівноважені з інтересом особи у тому, щоб докази, які лягли в основу її обвинувачення, були зібрані законно. Тим не менш, міркування загального інтересу не можуть виправдати заходи, які позбавляють заявника самої суті права на захист, включно з правом не свідчити проти себе (*Ялох проти Німеччини* [ВП], § 97). Загальним інтересом не може бути виправдане використання відповідей, отриманих під примусом під час досудового слідства, для доведення вини обвинуваченого під час розгляду кримінальної справи в суді (*Heaney і McGuinness проти Ірландії*, § 57).

5. Використання доказів

194. Хоча стаття 6 і гарантує право на справедливий судовий розгляд, проте вона не визначає допустимість доказів як таку, оскільки це питання вирішується перш за все внутрішнім правом і національними судами (*Schenk проти Швейцарії*, §§ 45-46; *Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)* [ВП], *Heglas проти Республіки Чехія*, § 84).

195. Тому, в принципі, Суд не має висловлюватись щодо прийнятності певних доказів, наприклад, отриманих у спосіб, що суперечить національному праву. Натомість слід перевірити, чи провадження, включно із способом збирання доказів, було справедливим в цілому, що передбачає перевірку згаданого порушення законності, і у випадках, коли йдеться про порушення іншого захищеного Конвенцією права, характеру цього порушення (*Хан проти Сполученого Королівства*, § 34; *P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, § 76; *Аллан проти Сполученого Королівства*, § 42).

196. Для того, аби встановити, чи провадження в цілому було справедливим, треба також порушити питання про те, чи було дотримано прав сторони захисту. Необхідно, зокрема, встановити, чи заявникові надали можливість поставити під сумнів автентичність певного доказу і заперечити проти його використання. Окрім того, необхідно врахувати якість цього доказу, включно з питанням про те, чи обставини, за яких його було отримано, породжують сумнів щодо його надійності або точності. Хоча проблема справедливості не обов'язково постає, коли отриманий доказ не підтверджений іншою доказовою базою, слід зазначити, що у випадку, коли такий доказ є дуже вагомим і не викликає жодних сумнівів, то потреба у інших доказових елементах, які б його підтверджували, є меншою (*Биков проти Росії* [ВП], § 89; *Ялох проти Німеччини* [ВП], § 96). У зв'язку з цим Суд надає також ваги й питанню про те, був чи не був згаданий доказ визначальним для наслідку кримінального провадження (*Гефген проти Німеччини* [ВП]).

197. Що стосується вивчення характеру стверджуваної незаконності, про яку йде мова, вищезазначений тест був застосований у справах, які стосуються скарг на те, що докази, отримані з порушенням прав на захист, були використані у провадженні. Це стосується, наприклад, використання доказів, отриманих через пред'явлення декількох осіб для ідентифікації (*Laska і Lika проти Албанії*), неналежне взяття зразків у підозрюваного для судово-медичного аналізу (*Horvatić проти Хорватії*), тиск на співобвинуваченого (*Ерканіч проти Хорватії*; *Dominka проти Словаччини* (ухвала)), використання підкинутих доказів проти

обвинуваченого (*Layijov проти Азербайджану*, § 64; *Sakit Zahidov проти Азербайджану*, §§ 46-49; *Кобіашвілі проти Грузії**, §§ 56-58), неправомірне використання інших свідків обвинувачення та матеріальних доказів проти обвинуваченого (*Ільгар Маммадов проти Азербайджану (№ 2)*), а також використання експертних доказів у провадженні (*Erduran and Et Export Dis Tic A.Ş. проти Туреччини* § 107-112, дивіться також *Avagyan проти Вірменії*, § 41).

198. Такий самий тест був застосований у справах, які стосуються питання, чи використання інформації, яка, як стверджувалося, була отримана з порушенням статті 8, як доказів зробило судовий розгляд у цілому несправедливим у значенні статті 6. Це стосується, наприклад, справ, пов'язаних з використанням доказів, отриманих за допомогою незаконного прихованого спостереження (*Биков проти Росії* [ВП], §§ 69-83; *Хан проти Сполученого Королівства*, § 34; *Dragojević проти Хорватії*, §§ 127-135; *Nițulescu проти Румунії*; *Драгош Іона Русу проти Румунії*, §§ 47-50), а також операцій з обшуку та конфіскації (*Ходорковський та Лебедєв проти Росії*, §§ 699-705; *Праде проти Німеччини*).

199. Водночас, у випадку використання у кримінальному провадженні доказів, зібраних за допомогою засобу, визнаного таким, що порушує статтю 3, слід керуватись іншими міркуваннями. Використання подібних доказових елементів, зібраних з порушенням одного з абсолютних прав, котрі є осердям Конвенції, завжди викликає глибокі сумніви щодо справедливості провадження, навіть якщо надання згаданим елементам доказової сили не було вирішальним для визнання підсудного винним (*Ялох проти Німеччини* [ВП], §§ 99 і 105; *Naroutyounian проти Вірменії*, § 63).

200. Отже, використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих внаслідок порушення статті 3, незалежно від того, чи йдеться про катування, нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поводження, автоматично позбавляє справедливості провадження в цілому і порушує статтю 6 (*Гефген проти Німеччини* [ВП], § 166, 166; *Ібрагім і Інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 254; *El Haski проти Бельгії*, § 85; *Cēsnieks проти Латвії*, §§ 67-70).

201. Те ж стосується і матеріальних доказів, безпосередньо отриманих за допомогою катування (*Гефген* проти Німеччини [ВП], § 167; *Ялох проти Німеччини* [ВП], § 105). Натомість використання доказів, отриманих шляхом поводження, що суперечить статті 3, але не досягає рівня катування, порушуватиме статтю 6 тільки тоді, коли буде доведено, що порушення статті 3 вплинуло на результат провадження, тобто, що воно спричинило постановлення обвинувального вироку або вплинуло на призначення покарання (*Гефген* проти Німеччини [ВП], § 178; *El Haski проти Бельгії*, § 85;).

202. Ці принципи застосовуються не тільки тоді, коли потерпілим від поводження, що суперечить статті 3, є сам обвинувачений, але й тоді, коли йдеться про третіх осіб (*там само*, § 85). Зокрема, Суд вирішив, що отримання у ході провадження доказів внаслідок катування є складовою кричущої відмови у правосудді навіть тоді, коли особа, у якої у такий спосіб вибили докази, не є обвинуваченим (*Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, §§ 263 і 267, *Kaçiu і Kotorri проти Албанії*, § 128; *Kortev проти Болгарії*, §§ 89-90).

203. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що Суд постановив, що відсутність прийнятної скарги відповідно до статті 3, в принципі, не заважає брати до уваги твердження заявника стосовно того, що заяви в поліції були отримані з використанням методів примусу або утиску,

і тому їх допущення до матеріалів справи, на які посилається суд першої інстанції, складало порушення гарантії справедливого судового розгляду статті 6 (*Mehmet Duman проти Туреччини*, § 42).

204. Наприкінці, питання, пов'язане використанням доказів у провадженні, також виникає у зв'язку з допуском доказів, наданих свідками, які співпрацюють з обвинуваченням. У зв'язку з цим Суд постановив, що використання заяв, зроблених свідками в обмін на імунітет або інші переваги, може поставити під сумнів справедливість судового розгляду, надану обвинуваченому, і здатне викликати делікатні питання, оскільки, за своїм характером, такі заяви відкриті для маніпуляцій і можуть бути зроблені виключно для того, щоб отримати переваги або для особистої помсти. Проте, використання такого типу заяви не є достатнім для того, щоб зробити провадження несправедливим (*Verhoek проти Нідерландів* (ухвала); *Cornelis проти Нідерландів* (ухвала)). У кожному окремому випадку Суд під час свого оцінювання розглядатиме провадження в цілому з урахуванням права на захист, а також інтересів суспільства та жертв у належному переслідуванні за злочин і, за необхідності, прав свідків (*Habran і Dalem проти Бельгії*, § 96).

6. Провокація

а. Загальні зауваження

205. Суд визнає необхідність для державних органів використовувати спеціальні слідчі методи, зокрема у справах стосовно організованої злочинності і корупції. У зв'язку з цим Суд вирішив, що застосування таких методів, зокрема різних способів проникнення, саме по собі не становить порушення права на справедливий судовий розгляд. Водночас, через ризик породження ними поліцейських провокацій, вкрай важливо обмежити їх використання чіткими рамками (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 51).

206. Хоча зріст організованої злочинності і вимагає вжиття необхідних заходів, але, незважаючи на це, право на справедливий судовий розгляд, з якого випливає вимога належного відправлення правосуддя, застосовується до усіх видів злочинності, від найпростішої, до найскладнішої. Дійсно, у демократичному суспільстві право на належне відправлення правосуддя посідає таке визначне місце, що ним не можна жертвувати задля доцільності (*там само*, § 53). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що хоча поліція і може діяти таємно, проте вона не може провокувати скоєння злочину (*Худобін проти Росії*, § 128).

207. До того ж Конвенція не забороняє на стадії дізнання, коли це може бути виправдане характером правопорушення, використовувати такі джерела, як повідомлення анонімних інформаторів, але їх пізніше використання суддею, який розглядає справу за суттю, для доведення вини, порушує зовсім іншу проблему (*Тейксейра да Кастро проти Португалії*, § 35). Звернення до таких джерел є прийнятним тільки тоді, коли воно супроводжується належними і достатніми гарантіями проти зловживань і, зокрема, чіткими і передбачуваними процедурами дозволу, виконання і контролю щодо згаданих слідчих заходів (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 51). Щодо органу, який має контролювати операції з проникнення, то Суд вважає, що хоча контроль з боку судді є найбільш рекомендованим, можна залучати й інші органи, за умови існування належних процедур і гарантій, наприклад, контроль з боку прокурора (*Баннікова проти Росії*, § 50, *Чохонелідзе проти Грузії*, § 51).

208. Хоча залучення таємних агентів може бути допустимим, якщо воно чітко прописане і супроводжується наданням гарантій, проте використання доказів, отриманих шляхом поліцейської провокації, не можна виправдати громадським інтересом. Така процедура може *ab initio* і остаточно позбавити обвинуваченого права на справедливий судовий розгляд (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 54). Таємними агентами в цьому контексті можуть бути державні службовці або приватні особи, які діють відповідно до їх вказівок та контролю. Проте скарга, яка стосується підбурювання до вчинення злочину приватною особою, яка не діяла згідно з вказівками або під іншим контролем органів влади, розглядається згідно із загальними правилами використання доказами, а не як питання провокації (*Шеннон проти Сполученого Королівства* (ухвала)).

209. Заборона провокації злочину також поширюється на звернення державних органів влади до спеціальних заходів, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваними. Суд постановив, що такі спеціальні заходи є визнаними та допустимими засобами розслідування злочину, коли злочинна діяльність не є одноразовим, ізольованим злочином, а є незаконним підприємництвом, яке триває. Проте, відповідно до загальної заборони провокації злочину, таємні агенти своїми діями повинні намагатися розслідувати поточну кримінальну діяльність по суті пасивно, а не впливати, наприклад, на підбурювання до більшого злочину, ніж той, який вже планувалося скоїти без такого підбурювання. Відповідно, коли органи державної влади використовують спеціальні заходи, які передбачають організацію декількох незаконних операцій з підозрюваним, вибір та участь таємного агента в кожній незаконній операції не повинна виводити роль поліції за межі таємних агентів, та зводити її до агентів-провокаторів. Крім того, будь-яке продовження розслідування повинне бути засноване на дійсних підставах, таких як необхідність забезпечення достатніх доказів для отримання обвинувального вироку, для більш глибокого розуміння характеру та обсягу злочинної діяльності підозрюваного, або для розкриття більшого кримінального кола. За відсутності таких причин може бути виявлено, що державні органи беруть участь у діяльності, яка неналежним чином збільшує обсяг або масштаб злочину (*Грба проти Хорватії*, §§ 99-101).

210. Зокрема, внаслідок неналежної поведінки таємних агентів в одній або декількох незаконних операціях або участі у заходах, які збільшують обсяг або масштаби злочину, органи державної влади можуть несправедливо піддавати обвинуваченого збільшеному покаранню в межах встановленого діапазону покарання або за злочин за обтяжуючих обставин. Якщо буде встановлено, що це було так, повинні бути зроблені відповідні висновки згідно з Конвенцією стосовно конкретної незаконної операції, яка здійснювалася шляхом неналежної поведінки державних органів, або щодо організації численних незаконних операцій в цілому. Стосовно справедливості, ухвалений вирок повинен відображати злочин, який обвинувачений фактично планував скоїти. Таким чином, хоча не було б несправедливим засуджувати особу, було б несправедливо покарати його або її за ту частину злочинної діяльності, яка була наслідком неналежної поведінки державних органів влади (*там само*, §§ 102-103).

211. У своєму прецедентному праві з питання провокації злочину Суд розробив критерії для розмежування провокації, яка порушує статтю 6 § 1 Конвенції з допустимою поведінкою у застосуванні законних спеціальних заходів під прикриттям. Суд пояснив, що хоча неможливо зменшити різноманітність ситуацій, які можуть виникнути в цьому контексті для того, щоб спростити контрольний список критеріїв, для розгляду Судом скарг про провокацію, розроблено два критерії: матеріальний і процесуальний аспекти щодо підбурення. (*Матановіч проти Хорватії*, § 122; *Раманаускас проти Литви* (№ 2), § 55).

b. Матеріальний критерій провокації

212. Суд визначає пастку⁴, у порівнянні з законним розслідуванням під прикриттям, як ситуацію, коли задіяні агенти - працівники органів правопорядку або особи, що діють на їх прохання - не обмежуються суто пасивним спостереженням протиправної діяльності, а здійснюють на особу, за котрою стежать, певний вплив, провокуючи її скоїти правопорушення, яке вона у іншому випадку не вчинила б, з метою зафіксувати його, тобто отримати доказ і розпочати кримінальне переслідування (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 55).

213. Аби встановити, чи розслідування було «суто пасивним», Суд вивчає мотиви, які виправдовували операцію проникнення, і поведінку державних органів, які її здійснювали. Зокрема, Суд встановлює, чи були об'єктивні сумніви у тому, що заявника втягнули у злочинну діяльність або схилили скоїти кримінальне правопорушення (*Баннікова проти Росії*, § 38).

214. Встановлюючи це, Суд бере до уваги низку чинників. Наприклад, у попередньому прецедентному рішенні у справі *Тейксейра да Кастро проти Португалії* (§§ 37-38) він, зокрема, взяв то уваги те, що до того заявник не мав судимості, щодо нього не порушувалось жодного слідчого провадження, що поліцейські не знали його, що у нього вдома не знайшли жодних наркотичних речовин, і що кількість наркотичної речовини, знайденої при ньому під час затримання, не перевищувала обсяг, про який просили таємні агенти. Суд дійшов висновку, що у цьому випадку поліцейські зробили більше, ніж звичайні таємні агенти, оскільки вони спровокували правопорушення, і ніщо не дозволяє припускати, що без їх втручання дане правопорушення не було б скоєне.

215. Наявність судимості сама по собі не є показником схильності до скоєння злочину (*Constantin i Stoian проти Румунії*, § 55). Проте, той факт, що заявник знав методику злочину (*Virgil Dan Vasile проти Румунії*, § 53), а також те, що він не відмовився від угоди, хоча й мав для того не одну нагоду, або повідомити органи влади про злочин, були визнані Судом як показник існування злочинних діяльності або наміру (*Gorgievski проти колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 53; *Матановіч проти Хорватії*, §§ 142-143).

216. Питання про те, чи заявника підштовхнули скоїти дане правопорушення, є іншим чинником, який слід взяти до уваги. З власної ініціативи встановити контакт із заявником за відсутності об'єктивних підозр у його причетності до злочинної діяльності або схильності скоїти кримінальне правопорушення (*Burak Hun проти Туреччини*, § 44, *Sepil проти Туреччини*, § 34), поновити пропозицію, незважаючи на його попередню відмову, наполягати, вчиняючи тиск (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 67), збільшувати ціну понад звичайну (*Malininas проти Литви*, § 37) або викликати у заявника співчуття, симулюючи симптоми наркотичного голоду (*Ваньян проти Росії*, §§ 11 і 49) – все це Суд вважає поведінкою, яку можна розглядати як таку, що спровокувала заявника скоїти даний злочин, незалежно від того, був таємний агент працівником правоохоронних органів чи особою, котра діяла на їх прохання.

217. Іншим важливим питанням є те, чи агентів, які діють від імені держави, можна вважати такими, що «долучились» до злочинної діяльності або «проникли» у неї, чи вони радше її спричинили. У першому випадку згадана дія залишається у межах секретної розробки. В рішенні у справі *Miliniene проти Литви* (§§ 37-38) Суд вирішив, що хоча поліція і вплинула на

---

⁴ Терміни првоокація вчинення злочину, підбурювання поліцією і агент-провокатор використовуються в прецедентному праві Суду заміняючи один одного.

перебіг подій, зокрема, надавши особі технічні засоби для запису розмови і доведення того, що заявнику пропонували грошове заохочення, вона «долучилась» до злочинної діяльності на прохання приватної особи. Цей чоловік поскаржився до поліції, що заявник вимагав від нього хабаря для позитивного вирішення його справи, і тільки після отримання цієї скарги заступник генерального прокурора дав дозвіл на проведення операції з метою перевірити її обґрунтованість (щодо подібного мотивування див. *Sequeira проти Португалії* (ухвала); *Eurofinacom проти Франції* (ухвала)).

218. Спосіб, у який була розпочата і провадилась секретна поліцейська операція, слід брати до уваги для встановлення того, чи заявник став жертвою пастки. Відсутність чіткої і передбачуваної процедури отримання дозволу, проведення даного слідчого заходу і контролю за ним схильють терези до кваліфікації оскаржуваних фактів як пастки: див., наприклад, справу *Тейксейра да Кастро проти Португалії*, § 38, у якій Суд встановив, що втручання таємних агентів не було передбачене заходами контрольованої суддею офіційної операції з боротьби проти наркотиків; справу *Раманаускас проти Литви* [ВП], § 64, у якій ніщо не дозволяло сказати, з якої причини чи з якого особистого мотиву таємний агент з власної ініціативи встановив контакт із заявником, не доповідаючи про це своєму керівництву; справу *Чохонелідзе проти Грузії*, §51, у якій Суд встановив, що не було офіційного дозволу та контролю за операцією під прикриттям, про яку йде мова.

219. В справі *Ваньян проти Росії*, §§ 46-47, у якій Суд встановив, що поліцейська операція була дозволена внаслідок звичайного адміністративного рішення органу, який згодом провадив її, що у цьому рішенні не було інформації про мотиви і цілі передбаченої пробної закупівлі, і що за операцією не здійснювалось жодного контролю ні з боку суду, ні іншого незалежного органу. Окрім цього, техніка «пробної закупівлі», яку застосовують російські правоохоронні органи, була ретельно досліджена в рішенні у справі *Веселов і інші проти Росії*, у якому Суд постановив, що дана процедура була недосконалою, спричинила протиправні дії поліції щодо заявників і зашкодила справедливості порушеного проти них кримінального провадження. Суд також вирішив, що національні суди теж не здійснили належної перевірки засобів захисту, які заявники виводили із обставин влаштування пастки, і, зокрема, що вони не проаналізували ні мотиви пробної закупівлі, ні поведінку поліції та її інформаторів щодо заявників.

с. Контроль з боку суду за засобами захисту, що ґрунтуються на факті провокації

220. У справах, що стосуються пасток, стаття 6 Конвенції може бути дотримана тільки тоді, коли під час судового розгляду заявник міг з користю для себе посилатись на факт провокації, наприклад, шляхом висловлення заперечень або у інший спосіб. Отже, недостатньо, аби було дотримано загальних гарантій, таких як рівність сторін або права захисту (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 69). У подібних випадках Суд вирішував, що доведення відсутності провокації лежить на стороні обвинувачення за умови, що твердження обвинуваченого не позбавлені правдоподібності.

221. Якщо певні ознаки вказують на наявність провокації і підтверджують її, то судові органи мають перевірити факти справи і вжити заходів, необхідних для встановлення істини, аби визначити, чи дійсно мала місце провокація. У випадку її наявності вони мають вжити дій, відповідних до Конвенції (*там само*, § 70). Лише той факт, що заявник визнав себе винним у пред'явленому обвинуваченні, не звільняє суд, котрий розглядає справу, від обов'язку перевірити повідомлення про провокацію (*там само*, § 72).

222. У таких випадках Суд перевіряє, чи апріорі обґрунтована скарга на провокацію є відповідно до внутрішнього права реальним засобом захисту, чи допомагає вона визнати докази неприйнятними або спричинити подібні наслідки (*Баннікова проти Росії*, § 54). Хоча саме державні органи повинні визначати, якої процедури слід дотримуватись у випадку повідомлення про провокацію, проте Суд вимагає, щоб така процедура була змагальною, ретельною, повною і давала відповідь на питання щодо провокації (*там само*, § 57). Окрім того, у тому випадку, коли слідчі органи відмовляються розкривати інформацію, Суд надає особливої ваги дотриманню принципів змагальності і рівності сторін (*там само*, § 58).

223. Якщо обвинувачений стверджує, що його спровокували на скоєння правопорушення, то суди, котрі розглядають кримінальну справу, повинні уважно вивчити матеріали справи, оскільки для того, щоб судовий розгляд був справедливим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції, усі докази, отримані внаслідок поліцейської провокації, повинні бути відхилені. Тим більше, якщо така поліцейська операція провадилась за відсутності правової бази і достатніх гарантій (*Раманаускас проти Литви* [ВП], § 60). У такій системі судовий розгляд скарги на підбурювання є єдиним ефективним засобом перевірки обґрунтованості причин негласного заходу та з'ясування того, чи діяли агенти під час цих операцій «в основному пасивним чином» (*Лагутін та інші проти Росії*, § 119). Також необхідно, щоб рішення національних судів, які відхиляли скаргу заявника на провокування, були достатньо обґрунтовані (*Sandu проти Республіки Молдова*, § 38; *Чохонелідзе проти Грузії*, § 52).

224. Якщо на підставі наявних матеріалів Суд не може дійти висновку, що проти заявника була вчинена провокація, тоді судова перевірка цього питання стає визначальною (*Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства* [ВП], § 46; *Алі проти Румунії*, § 101; див. також справу *Худобін проти Росії*, у якій державні органи не проаналізували відповідні фактологічні і правові чинники для того, щоб відрізнити провокацію від законних видів слідчої діяльності; справу *V. проти Фінляндії*, у якій заявник не міг скористатись фактом провокації як засобом захисту).

d. Методологія оцінювання Судом випадків провокації вчинення злочину

225. Під час застосування матеріального і процесуального критеріїв на провокування Суд повинен спочатку переконатися в тому, що ситуація, яка розглядається, підпадає *prima facie* під категорію "випадків провокування". Якщо Суд переконається в тому, що скарга заявника підлягає розгляду в рамках категорії "випадків підбурювання", спершу він приступає до оцінювання матеріального критерію на провокацію. Якщо відповідно до матеріального критерію на підбурювання на підставі наявної інформації Суд міг би визнати з достатнім рівнем впевненості, що національні органи розслідували діяльність заявника, по суті, пасивно і не підбурювали його або до її вчинення злочину, що, як правило, є достатнім для того, щоб Суд дійшов висновку, що наступне використання в кримінальному провадженні проти заявника доказів, отриманих за допомогою таємного заходу, не викликає питання відповідно до статті 6§1.

226. Проте, якщо висновки Суду відповідно до матеріального критерію є непереконливими через відсутність інформації у справі, нерозкриття або протиріччя у тлумаченнях подій сторонами, або якщо Суд визнає, на основі матеріального критерію, що заявник зазнав підбурювання всупереч статті 6§1, необхідно, щоб Суд приступили, як другий крок, до процесуального критерію на підбурювання. Суд пояснив, що він застосовує цей тест для того, щоб визначити, чи були вжиті необхідні заходи для розкриття національними судами обставин

аргументованої заяви про підбурювання, а також для того, чи у випадку висновку про підбурювання або у справі, в якій обвинуваченню не вдалося довести, що не було підбурювання, відповідні висновки були зроблені відповідно до Конвенції. Провадження проти заявника було б позбавлене справедливості, яку вимагає стаття 6 Конвенції, якщо метою дій державних органів влади було підбурювання заявника до вчинення злочину, за який він був засуджений, а національні суди не розглянули належними чином твердження про підбурювання (*Матановіч проти Хорватії*, §§ 131-135; *Раманаускас проти Литви* (№ 2), § 62; *Virgil Dan Vasile проти Румунії*, §§ 47-50).

7. Принцип безпосередності

227. Суд постановив, що важливим елементом справедливого кримінального провадження також є можливість обвинуваченого провести очну ставку зі свідком за присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є важливою гарантією у кримінальному провадженні, в якому зауваження, зроблені судом про поведінку та надійність свідка, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого. Тому, як правило, зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка повинна призводити до повторного допиту цього свідка (*P. K. проти Фінляндії* (ухвала)).

228. Проте принцип безпосередності не може розглядатися як заборона будь-якої зміни у складі суду під час розгляду справи. Можуть виникати дуже чіткі адміністративні або процедурні фактори, які унеможливають продовження участі судді у справі. Суд зазначив, що можуть бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб судді, які продовжують розглядати справу, належним чином розуміли докази та аргументи, наприклад, за допомогою доступних стенограм, якщо надійність свідка, про якого йде мова, не ставиться під сумнів, або за допомогою організації повторного дослідження відповідних аргументів чи допиту важливих свідків новоствореним судом (*Cutean проти Румунії*, § 61).

229. У справі *P. K. проти Фінляндії*, Суд не вважав, що невиконання принципу безпосередності може саме по собі призводити до порушення права на справедливий судовий розгляд. Суд взяв до уваги той факт, що, незважаючи на те, що головуючий суддя змінився, троє непрофесійних суддів залишалися незмінними протягом усього провадження. Він також зауважив, що надійність відповідного свідка не була оскаржена на жодному етапі, а також у справі не було жодної вказівки, яка б обґрунтовувала сумніви щодо її надійності. За цих обставин той факт, що новий головуючий суддя мав у своєму розпорядженні протокол засідання, під час якого було заслухано свідка, значною мірою компенсував відсутність безпосередності провадження. Суд також зазначив, що засудження заявника не було засноване виключно на показаннях відповідного свідка, а також те, що не було свідчень того, що головуючий суддя був змінений для того, щоб вплинути на результат справи або з будь-яким іншим неналежним мотивом. Подібні міркування навели Суд на висновок про відсутність порушення статті 6 §1 у справі *Graviano проти Італії* (§§ 39-40) і *Škaro проти Хорватії* (§§ 22-31).

230. І навпаки, у справі *Cutean проти Румунії* (§§ 60-73) Суд визнав порушення статті 6, коли жоден з суддів з початкового складу, які заслухали заявника і жоден із свідків на першому рівні юрисдикції не залишилися для продовження розгляду справи. Він також зазначив, що твердження заявника та свідків склали відповідні докази для його засудження, які суддя не заслухав безпосередньо. За цих обставин Суд постановив, що наявність стенограм тверджень

не може компенсувати відсутність безпосередності у провадженні (також *Beraru проти Румунії*, § 66).

231. У справі *Cerovšek та Božičnik проти Словенії* (§§ 37-48) Суд визнав порушення статті 6, оскільки підстави для вироків проти заявників, тобто їх засудження та покарання, не були наведені одним суддею, який оголосив їх, але іншими суддями, які не брали участі в судовому розгляді.

232. Питання, пов'язане з принципом безпосередності, може також виникнути, коли апеляційний суд скасовує рішення нижчого суду, який виправдовує заявника за кримінальними обвинуваченнями без нового розгляду доказів, в тому числі заслуховування свідків (*Hanu проти Румунії*, § 40. *Lazu проти Республіки Молдова*, § 43).

8. Правова визначеність та розбіжне прецедентне право

233. Принцип правової визначеності вимагає від національних органів влади поваги до обов'язкового характеру остаточного судового рішення. Захист від дублювання кримінального провадження є однією з конкретних гарантій, пов'язаних із загальною гарантією справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні згідно зі статтею 6 (*Братякін проти Росії* (ухвала)).

234. Проте вимоги правової визначеності не є абсолютними. У кримінальних справах вони повинні оцінюватися з урахуванням, наприклад, статті 4§2 Протоколу № 7, який чітко дозволяє державі відновлювати справу у зв'язку з появою нововиявлених обставин або якщо виявлено суттєві недоліки у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи. Однак, дотримання вимог статті 4 Протоколу № 7 саме по собі не є достатнім для встановлення дотримання вимог справедливого судового розгляду відповідно до статті 6 (*Нікітін проти Росії*, § 56).

235. Деякі особливі обставини справи можуть свідчити про те, що ця процедура була використана у такий спосіб, який порушив саму сутність справедливого судового розгляду. Зокрема, Суд повинен встановити, чи використали органи влади своє право на здійснення перегляду задля досягнення, як це максимально можливо, справедливого балансу між інтересами особи та необхідністю забезпечення ефективності системи кримінального правосуддя (*там само*, § 57).

236. Принцип правової визначеності також гарантує певну стабільність у правових ситуаціях і сприяє довірі суспільства до судів. З іншого боку, збереження суперечливих судових рішень може створити стан правової невизначеності, що може зменшити довіру суспільства до судової системи, в той час як така довіра, безперечно, є однією з найважливіших складових існування держави, заснованій на верховенстві права. Однак вимоги правової визначеності та захист законної довіри громадськості не обумовлюють набуте право на узгодженість прецедентного права та розвиток прецедентного права, сам по собі, не суперечить належному здійсненню правосуддя, оскільки нездатність підтримувати динамічний та еволюційний підхід може зашкодити реформам або вдосконаленню (*Borg проти Мальти*, § 107).

237. У своєму оцінюванні того, чи суперечливі рішення національних верховних судів порушували вимоги справедливого судового розгляду, закріплені у статті 6§1, Суд застосовує тест, розроблений у цивільних справах (*Nejdet Şahin та Perihan Şahin проти Туреччини* [ВП]),

§ 53), який полягає у встановленні того, чи існують "глибокі і давні відмінності" у прецедентному праві Верховного суду, чи передбачає національне законодавство засоби для подолання цих невідповідностей, чи були застосовані такі засоби, і, якщо доречно, який вони мали вплив (*Borg проти Мальти*, § 108).

9. Розголошення матеріалів справи до судового переслідування

238. Суд постановив, що негативна кампанія в пресі може мати негативний вплив на справедливість судового розгляду впливаючи на громадську думку і, отже, на присяжних, які мають вислиблюватись щодо вини обвинуваченого (*Akau проти Туреччини* (ухвала); *Craxi проти Італії* (№ 1), § 98, *Beggs проти Сполученого Королівства* (ухвала), § 123). Таким чином, негативна кампанія в пресі має ризик впливу на неупередженість суду відповідно до статті 6§1, а також на презумпцію невинуватості, закріплену в статті 6§2 (*Ninn-Hansen проти Данії* (ухвала); *Angelov проти Болгарії* (ухвала)).⁵

239. У той же час, висвітлення в пресі поточних подій є здійсненням свободи вираження поглядів, гарантованої статтею 10 Конвенції (*Беда проти Швейцарії* [ВП], § 51). Якщо існує негативна кампанія в пресі, яка супроводжує судовий розгляд, вирішальним є не суб'єктивні переживання обвинуваченого щодо відсутності у суді упередженого ставлення, яке вимагається від судів першої інстанції, хоча це й є зрозумілим, але те, чи за особливих обставин справи його або її побоювання можливо вважати об'єктивно виправданими (*Wloch проти Польщі* (ухвала); *Daktaras проти Литви* (ухвала); *Priebke проти Італії* (ухвала); *Butkevičius проти Литви* (ухвала); *G.C.P. проти Румунії*, § 46, *Mustafa (Abu Hamza) проти Сполученого Королівства* (ухвала), §§ 37-40).

240. Деякі з факторів, визначених у прецедентному праві як важливі для оцінки Судом впливу такої кампанії на справедливість судового розгляду, містять: час, що минув між кампанією в пресі та початком судового розгляду, і зокрема визначення складу суду першої інстанції; чи можливо приписати оскаржені публікації органам влади або чи були вони поінформовані про них; і чи впливали публікації на суддів або присяжних і тим самим надавали упередженості результату провадження (*Beggs проти Сполученого Королівства* (ухвала), § 124; *Abdulla Ali проти Сполученого Королівства*, §§ 87-91; *Paulikas проти Литви*, § 59).

241. Крім того, у контексті судового розгляду судом присяжних, зміст будь-яких вказівок, наданих присяжним, також слід брати до уваги (*Beggs проти Сполученого Королівства* (ухвала), § 124). Національні суди, які повністю складаються з професійних суддів, зазвичай, на відміну від присяжних, мають відповідний досвід і підготовку, які дозволяють їм протистояти будь-якому зовнішньому впливу (*Craxi проти Італії* (№ 1), § 104; *Mircea проти Румунії*, § 75).

10. Переговори між сторонами щодо укладання угоди про визнання винуватості

242. Суд зазначив, що загальною рисою європейських кримінально-правових систем може вважатися те, що обвинувачений отримує менше обвинувачення або зменшений вирок в обмін на визнання провини або заяву *nolo contendere* до початку судового розгляду, або за значну співпрацю з органами розслідування (*Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії*, § 90). Тому не може бути нічого неправомірного в процесі обвинувачення або переговорів щодо визнання винуватості (*там само*), або в тиску на особу для визнання досудового вирішення справи тим,

---

⁵ Див. Розділ Негативна кампанія у ЗМІ.

що він або вона повинні постати перед судом (*Девеєр проти Бельгії*, § 51). На думку Суду переговори між сторонами про укладання угоди про визнання вини, окрім надання важливих переваг швидкого розгляду кримінальних справ і пом'якшення навантаження на суди, прокурорів і адвокатів, також, при правильному їх застосуванні, можуть стати успішним інструментом у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, і можуть сприяти зниженню кількості призначених покарань і, як наслідок, кількості ув'язнених. (*Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії*, § 90).

243. Суд також зазначив, що наслідком угоди про визнання вини є те, що кримінальне провадження проти обвинуваченого здійснюється за допомогою спрощеної форми судового розгляду, яка, по суті, містить відмову від ряду процесуальних прав (*Навальний та Офіцеров проти Росії*, § 100). Це саме по собі не може бути проблемою, оскільки ні текст, ні дух статті 6 не перешкоджають особі добровільно відмовитися від цих гарантій⁶ Таким чином, за аналогією з принципами, які стосуються дійсності таких відмов, Суд встановив, що згода особи на укладення угоди про визнання вини повинна супроводжуватися наступними умовами: (а) угода повинна була бути прийнята особою при повному розумінні фактів справи та правових наслідків та дійсно на добровільній основі; і (b) зміст угоди і справедливість того, яким чином її було досягнуто між сторонами, повинні були бути предметом достатнього судового розгляду (*Нацвлішвілі та Тогонідзе проти Грузії*, §§ 91-92)

В. Публічність провадження

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на (...) публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. »

Ключові слова HUDOC

Публічне слухання (6-1); Судові дебати сторін (6-1); Недопущення преси (6-1); Недопущення громадськості (6-1) Необхідний в демократичному суспільстві (6-1); Захист моралі (6-1); Захист громадського порядку (6-1); Національна безпека (6-1); Захист неповнолітніх (6-1); Захист приватного життя сторін (6-1); Обсяг, суворо необхідний (6-1); Упереджені інтереси правосуддя (6-1) Публічне рішення (6-1)

1. Принцип публічності

244. Публічність провадження захищає підсудного від таємного правосуддя, на яке не поширюється контроль громадськості; вона є також одним із засобів, який допомагає зберегти довіру до судів. Завдяки прозорості, яку вона надає відправленню правосуддя, публічність дозволяє втілювати мету статті 6 § 1 – справедливий судовий розгляд, гарантованість якого є

---

⁶ Див. Розділ I Загальні міркування щодо статті 6 в її кримінальному процесуальному аспекті

одним із принципів кожного демократичного, у розумінні Конвенції, суспільства (*Riepan проти Австрії*, § 27; *Крестовський проти Росії*, § 24; *Sutter проти Швейцарії*, § 26).

245. Із принципу публічності провадження в судових органах випливають два різні аспекти: здійснення публічних судових дебатів і публічне проголошення рішень і вироків (*там само*, § 27; *Tierce і інші проти Сан-Марино*, § 93).

2. Право на публічний судовий розгляд і на присутність під час судового розгляду

а. Право на судові дебати сторін

246. Право на «публічний судовий розгляд», гарантоване статтею 6 § 1, неодмінно передбачає право на «судове засідання» (*Döry проти Швеції*, § 37).

247. Водночас, обов'язок провести відкрите судове засідання не є абсолютним в усіх справах, що стосуються кримінального процесуального аспекту статті 6. З огляду на поширення поняття «кримінальне обвинувачення» на випадки, які не належать до традиційної категорії кримінального права (наприклад, адміністративні правопорушення, митні порушення і штрафи за несплату податків), а отже «кримінальні обвинувачення» мають різну вагу. У той час, як вимоги справедливого судового розгляду є найсуворішими стосовно осердя кримінального права, гарантії, надані кримінальним процесуальним аспектом статті 6, не обов'язково мають застосовуватись з усією суворістю до інших категорій справ, які хоч і підпадають під дію цього аспекту статті 6, але не мають особливо тяжкого характеру (*Юссіла проти Фінляндії* [ВП], §§ 41-43).

248. Проте, відмова провести судові дебати сторін може бути обґрунтована лише у виняткових випадках (*Grande Stevens і інші проти Італії*, §§ 121-122). Виняткові обставини, якими можна виправдати відсутність судових дебатів, залежать переважно від характеру питань, які вивчатиме суд, зокрема, чи вони стосуються питань фактів і права, які не можна розглянути належним чином на підставі матеріалів справи. Проведення усного судового провадження не є обов'язковим у справах, які не порушують жодних питань щодо достовірності або не викликають суперечності щодо фактів, що вимагає обговорення складових доказової бази чи змагального провадження за участю свідків, як і тоді, коли обвинувачений мав належну можливість захистити свою позицію письмово і спростувати зібрані проти нього докази. У зв'язку з цим є правомірним, аби державні органи брали до уваги вимоги ефективності і економічності (*Юссіла проти Фінляндії* [ВП], §§ 41-43 і 47-48, стосовно провадження щодо штрафного нарахування податків; *Suhadolc проти Словенії* (ухвала), стосовно спрощеного судового розгляду за порушення правил дорожнього руху *Sancakli проти Туреччини*, § 45, щодо адміністративного штрафу, накладеного на власника готелю за використання приміщення для проституції). Проте, у випадках, коли оскаржене правопорушення було розглянуто державним службовцем, судове засідання може мати важливе значення для захисту інтересів обвинуваченого, оскільки воно може перевірити достовірність висновків таких службовців (*Produkcija Plus Storitveno podjetje d.o.o. проти Словенії*, § 54).

249. Крім того, в деяких випадках, навіть якщо предмет справи стосується питання технічного характеру, який зазвичай може бути вирішений без судового засідання, обставини справи можуть виправдати, як питання справедливого судового розгляду, проведення судового засідання (*Özmutur İnşaat Elektrik Nakliyat Temizlik San. ve Tic. Ltd. .ti. проти Туреччини*, § 37).

b. Присутність під час судового розгляду

250. Принцип судових засідань і відкритих слухань є особливо важливим у кримінальному контексті, коли особа, обвинувачена в кримінальному правопорушенні, повинна взагалі мати можливість бути присутньою на слуханнях у першій інстанції (*Юссіла проти Фінляндії* [ВП], § 40; *Tierce та інші проти Сан-Марино*, § 94, *Igor Pascari проти Республіки Молдова*, § 27, щодо недопущення заявника у провадження, в якому була визнана його вина в дорожньо-транспортній пригоді).

251. Без присутності складно зрозуміти, як ця особа могла здійснювати певні права, викладені в підпунктах (с), (d) і (е) пункту 3 статті 6, тобто право «захищати себе особисто», «допитувати свідків» або «мати безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє або не говорить мовою, яка використовується в суді». Тому обов'язок гарантувати право обвинуваченого по кримінальній справі бути присутнім у залі суду є однією з основних вимог статті 6 (*Ермі проти Італії* [ВП], §§ 58-59; *Сейдовіч проти Італії* [ВП], §§ 81 та 84; *Arps проти Хорватії*, § 28).

252. Крім того, право бути присутнім на слуханні дозволяє обвинуваченому перевірити правильність його або її тверджень і порівняти з показаннями потерпілих і свідків (*Меденіца проти Швейцарії*, § 54). Національні суди повинні проявляти належне уважне ставлення задля забезпечення присутності обвинуваченого шляхом належного його або її виклику (*Колоцца проти Італії*, § 32; *М.Т.В. проти Туреччини*, §§ 49-53), і вони повинні вживати заходів для запобігання його невинуваченої відсутності під час слухання (*Меденіца проти Швейцарії*, § 54).

253. Незважаючи на те, що статтю 6§1 неможливо тлумачити як таку, яка надає заявникові право на отримання особливої форми вручення судових документів, наприклад, зареєстрованою поштою, в інтересах здійснення правосуддя заявника необхідно повідомляти про судові слухання таким чином, щоб йому не лише стало відомо про дату, час і місце слухання, а він мав достатньо часу для підготовки його або її справи і був присутнім під час судового слухання (*В'ячеслав Корчагін проти Росії*, § 65).

254. Слухання може бути проведене за відсутності обвинуваченого, якщо він або вона відмовилися від права бути присутнім на слуханні. Така відмова може бути очевидною або передбачуваною з поведінки, наприклад, коли він або вона намагається ухилитися від судового розгляду (*Lena Atanasova проти Болгарії*, § 52). Проте будь-яка відмова від гарантій згідно зі статтею 6 повинна виконувати тест «проінформованої та усвідомленої» відмови, як це встановлено у прецедентному праві Суду (*Сейдовіч проти Італії* [ВП], §§ 86-87)⁷.

255. Відповідно, Суд постановив, що якщо особа, обвинувачена в кримінальному правопорушенні, не була повідомлена особисто, лише через статус "втікача", який був заснований на презумпції з недостатньою фактичною основою, неможливо що підсудний відмовився від права з'явитися в суді і захищати себе. Крім того, особі, яку звинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, не слід залишати з тягарем надання доказів того, що він не намагався уникнути правосуддя, або того, що його відсутність виникла через форс-мажорні обставини. Водночас національні органи влади можуть оцінити, чи обвинувачений продемонстрував достатню причину своєї відсутності або чи в матеріалах справи були докази,

---

⁷ Дивіться розділ Загальні міркування статті 6 у її кримінальному процесуальному аспекті.

які підтверджували висновок, що він був відсутній з причин, які не залежали від нього (*там само*, § 87).

256. Суд також постановив, що неможливість проведення судового розгляду справи у випадку неявки сторони може паралізувати проведення кримінального провадження, оскільки це може призвести, наприклад, до знищення доказів, закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або судової помилки (*Колоцца проти Італії*, § 29). Таким чином, проведення судового засідання за відсутності обвинуваченого саме по собі не суперечить статті 6. Проте, коли національне законодавство дозволяє проведення судового розгляду незважаючи на відсутність особи, які пред'явлено "обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення", яка має статус заявника, то така особа, як тільки вона дізналася про кримінальне провадження, повинна мати можливість домогтися від суду, який розглядав її справу, щоб він знову повернувся до її розгляду (*Sanader проти Хорватії*, §§ 77-78).

257. Незважаючи на те, що провадження, які проводяться за відсутності обвинуваченого, самі по собі не є несумісними зі статтею 6 Конвенції, відмова в правосудді відбувається тоді, коли особа, засуджена *in absentia*, не може згодом отримати від суду, який розглядав її справу, повторний розгляд по суті обвинувачення, як стосовно права, так і факту, у разі якщо не було встановлено, що він відмовився від свого права постати перед судом і захищати себе, або те, що він мав намір уникнути суду (*Сеїдовіч проти Італії* [ВП], § 82, дивіться також *Gestur Jónsson та Ragnar Halldór Hall проти Ісландії**, § 62, стосовно неповаги до судових проваджень, проведених у зв'язку з відмовою з'явитися в суді). Це пояснюється тим, що обов'язок гарантувати право обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення бути присутнім у залі суду - або під час початкового розгляду, або під час повторного судового розгляду - є однією з основних вимог статті 6 (*Стойчков проти Болгарії*, § 56).

258. У справі *Sanader проти Хорватії* (§§ 87-88) Суд постановив, що вимога того, що особа, засуджена *in absentia*, якій не було відомо про переслідування в судовому порядку і висунуте проти нього обвинувачення, або намагалася уникнути судового розгляду чи однозначно відмовилася від права постати перед судом, повинна була з'явитися перед національними органами влади і надати адресу проживання під час кримінального провадження для того, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду, була непропорційною. Особливо це відбувалося тому, що, відразу ж як підсудний потрапив би під юрисдикцією національних органів влади, він був би позбавлений волі на підставі засудження *in absentia*. У зв'язку з цим Суд наголосив, що не може постати питання обов'язку обвинуваченого здатися під варту для того, щоб забезпечити право на повторний судовий розгляд за умов, які відповідають вимогам статті 6 Конвенції. Проте він пояснив, що це не ставить під сумнів те, що під час нового провадження присутність заявника на судовому засіданні повинна бути забезпечена шляхом видачі наказу про його повернення під варту або застосування інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони є застосовними, повинні мати іншу правову основу - обґрунтовану підозру заявника у вчиненні злочину і наявність «відповідних і достатніх підстав» для його тримання під вартою.

259. Наприкінці, питання стосовно вимоги присутності на слуханні виникає тоді, коли обвинуваченому заборонено брати участь у його судовому розгляді на підставі його неналежної поведінки (*Ідалов проти Росії* [ВП], § 175; *Маргуш проти Хорватії* [ВП], § 90, *Ананьєв проти Росії*, § 43).

260. У цьому контексті Суд постановив, що для належного здійснення правосуддя важливим є дотримання гідності, порядку та пристойності у залі суду як ознаки судового розгляду. Непристойне нехтування з боку підсудного елементарних стандартів належної поведінки не може і не повинно допускатися. Однак, коли поведінка заявника може бути такою, що за своєю природою виправдовує його видалення з залу суду та продовження судового розгляду його справи за його відсутності, головуєчий суддя зобов'язаний встановити, що заявник міг би обґрунтовано передбачити, подальші наслідки своєї такої поведінки ще до ухвалення рішення про видалення його з залу судового засідання (*Ідалов проти Росії* [ВП], §§ 176-177). Більше того, належний судовий розгляд полягає в тому, чи був адвокат заявника в змозі реалізувати права на захист у відсутності заявника (*Маргуш проти Хорватії* [ВП], § 90) і чи було розглянуто питання відсутності обвинуваченого у залі суду та, у разі необхідності, виправлено в апеляційному провадженні (*Ідалов проти Росії* [ВП], § 179).

с. Присутність під час розгляду апеляції

261. Із принципу публічності судових дебатів випливає право обвинуваченого бути вислуханим особисто у апеляційному суді. З цієї точки зору, принцип публічності судових дебатів має на меті забезпечити обвинуваченому права на захист (*Tierce і Інші проти Сан-Маріно*, § 95). Таким чином, коли обвинувачений надає обґрунтування його або її відсутності під час розгляду справи в апеляційній інстанції, національні суди повинні розглянути це обґрунтування і навести достатні підстави для свого рішення (*Henri Rivière та інші проти Франції*, § 33).

262. Проте, особиста присутність підсудного під час провадження в суді апеляційної інстанції не має такого ж вирішального значення, як в суді першої інстанції. Умови застосування статті 6 Конвенції стосовно провадження в суді апеляційної інстанції залежать від особливостей певного провадження; слід взяти до уваги загалом проведений судовий процес у національній правовій системі, а також роль, яку відіграє у ньому суд апеляційної інстанції (*Ермі проти Італії* [ВП], § 60).

263. Процедура прийняття апеляційної скарги до провадження, або ж присвячена виключно питанням права, а не фактів, може відповідати вимогам статті 6, навіть якщо апеляційний або касаційний суд не надали заявнику можливості особисто висловитись у такому суді, за умови, що в суді першої інстанції засідання відбувалось публічно (*Monnell і Morris проти Сполученого Королівства*, § 58, стосовно питання про прийняття апеляційної скарги; *Sutter проти Швейцарії*, § 30, стосовно касаційного оскарження).

264. Навіть у випадку, коли апеляційний суд має повну юрисдикцію, стаття 6 не завжди вимагає забезпечення права на публічний судовий розгляд, ані, *a fortiori*, право на особисту присутність (*Fejde проти Швеції*, § 31). У даному питанні слід взяти до уваги особливості певного провадження і спосіб, у який було представлено і забезпечено інтереси сторони захисту в апеляційному суді, з огляду, зокрема, на питання, які вона мала вирішувати (*Seliwiak проти Польщі*, § 54; *Сібгатулін проти Росії*, § 36).

265. Натомість, якщо суд апеляційної інстанції має розглядати справу і з питань фактів, і з питань права, і на цій підставі здійснити загальну оцінку вини або невинуватості, то він не може постановляти рішення без безпосередньої оцінки складових доказової бази, наданої особисто підсудним, котрий бажає довести, що не вчиняв діяння, котре може становити кримінально каране діяння (*Dondarini проти Сан-Маріно*, § 27; *Popovici проти Молдови*, § 68;

Lacadena Calero проти Іспанії, § 38). Особливо це стосується випадків, коли апеляційний суд повинен перевірити необхідність збільшення покарання заявника (*Zahirović проти Хорватії*, § 57; *Hokkeling проти Нідерландів*, § 58).

266. Коли апеляційний суд скасовує виправдувальний вирок у першій інстанції, він повинен вжити позитивні заходи для забезпечення можливості обвинуваченого бути заслуханим у суді (*Botten проти Норвегії*, § 53; *Dănilă проти Румунії*, § 41; *Gómez Olmeda проти Іспанії*, § 32). Проте обвинувачений може відмовитися від свого права брати участь або бути заслуханим в апеляційному провадженні, або прямо, або своєю поведінкою (*Kashlev проти Естонії*, §§ 45-46; *Hernández Rojo проти Іспанії*, § 39; *Bivolaru проти Румунії (№ 2)*, §§ 138-146). У кожному випадку важливо встановити, чи зробив відповідний суд все, що від нього можливо було очікувати для того, щоб забезпечити участь заявника у провадженні. У зв'язку з цим, допит у режимі відеоконференції може бути заходом, який забезпечує ефективну участь у провадженні (*там само*, §§ 138-139, 144-145).

3. Винятки з принципу публічності

267. Судовий розгляд відповідає вимозі публічності, якщо громадськість може отримати інформацію про дату і місце, і якщо це місце є легкодоступним для громадськості (*Riepan проти Австрії*, § 29).

268. Обов'язок публічності судових дебатів має винятки. Це випливає з тексту самої статті 6 § 1, котра зазначає, що «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини (...) якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Закрите судове засідання, протягом усього розгляду чи частини, має бути суворо зумовлене обставинами справи (*Welke i Bialek проти Польщі*, § 74; *Martinie проти Франції* [ВП], § 40).

269. Якщо мають застосовуватись один чи кілька винятків, тоді судові органи мають не зобов'язання, а право провадити закрите судове засідання, якщо вважають таке обмеження виправданим (*Тоева проти Болгарії* (ухвала)).

270. Незважаючи на те, що у кримінальному судочинстві публічність є цілком очікуваною, іноді, з огляду на статтю 6, може бути необхідно обмежити прозорість і публічність провадження, наприклад, для захисту свідка або його приватного життя, або ж для сприяння вільному обміну інформацією і думками в інтересах правосуддя (*В. і Р. проти Сполученого Королівства*, § 37).

271. У кримінальному провадженні проблеми безпеки трапляються часто, але справи, у яких вони виправдовують заборону присутності громадськості під час судового розгляду, скоріше рідкісні (*Riepan проти Австрії*, § 34). Заходи безпеки мають бути суворо регламентовані відповідно до принципу необхідності. Судові органи повинні передбачити усі можливі рішення, які гарантували б спокій і безпеку в приміщенні суду, і мають обирати скоріше менш, ніж більш суворий захід, якщо він дозволяє досягти тієї ж мети (*Крестовський проти Росії*, § 29).

272. Міркування громадського порядку і проблеми безпеки можуть виправдати видалення громадськості у провадженнях, порушених проти засуджених ув'язнених осіб за порушення тюремної дисципліни (*Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*, § 87).

273. Проведення судового процесу всередині тюрми у рамках загально-кримінального провадження не обов'язково спричиняє недостатню публічність. Водночас, аби усунути перешкоди для організації судового розгляду поза звичайним приміщенням суду, держава зобов'язана вжити компенсаторних заходів, щоб гарантувати належну поінформованість громадськості і ЗМІ про місце проведення судових засідань і організувати належним чином доступ до нього (*Riepan проти Австрії*, §§ 28-29).

274. Сама тільки наявність засекреченої інформації у матеріалах справи не завжди означає, що судовий розгляд має бути закритим, без забезпечення рівноваги між прозорістю і міркуваннями національної безпеки. Перш ніж закрити судовий розгляд кримінальної справи для громадськості, суддя має однозначно дійти висновку, що цей захід необхідний для захисту вищих інтересів держави, і обмежити конфіденційність лише наскільки це необхідно для захисту цього інтересу (*Belashev проти Росії*, § 83; *Welke і Bialek проти Польщі*, § 77).

275. Наприкінці, ухвалюючи рішення про здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні національні суди зобов'язані надавати достатнє обґрунтування для свого рішення, яке б демонструвало, що закриті судові засідання є суворо необхідним у значенні статті 6§1 (*Чаушев та інші проти Росії*, § 24).

4. Публічне проголошення вироків

276. Суд не вбачає потреби робити дослівне тлумачення вислову «проголошується публічно» (*Sutter проти Швейцарії*, § 33; *Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства*, § 91).

277. Незважаючи на звичай обов'язкового зачитування вироку вголос під час публічного судового засідання, інші способи публічного проголошення судового рішення теж можуть бути сумісними зі статтею 6 § 1. В принципі, слід брати до уваги форму надання «рішенню» публічності, передбачену внутрішнім правом даної держави, з огляду на особливості конкретного провадження і на мету статті 6 у цьому питанні – дозволити громадськості контролювати судову владу задля забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Здійснюючи таку оцінку, необхідно брати до уваги провадження в цілому (справа *Welke і Bialek проти Польщі*, § 83, у якій було вирішено, що обмеження публічного проголошення повного тексту судових рішень, постановлених внаслідок здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні, не суперечило статті 6). Таким чином, надання рішення в реєстрі суду та публікація в офіційних зібраннях може задовольнити вимогу публічного проголошення (*Sutter проти Швейцарії*, § 34).

278. Проте повне приховування усього судового рішення не може бути виправданим. Правомірні міркування безпеки можуть бути дотримані за допомогою певних прийомів, наприклад, засекречення тільки тих частин рішення, оприлюднення яких може зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб (*Raza проти Болгарії*, § 53; *Fazliyski проти Болгарії*, §§ 67-68).

279. Право на відкрите судові провадження та право на публічне проголошення судового рішення є двома окремими правами, передбаченими статтею 6. Той факт, що одне з цих прав

не порушене, сам по собі не означає, що інше право не може бути порушене. Іншими словами, публічне проголошення вироку не здатне виправити необґрунтоване здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні (*Артёмов проти Росії*, § 109).

С. Розумний строк

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на (...) розгляд його справи упродовж розумного строку (...) судом, (...) який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

Ключові слова HUDOC

Розумний строк (6-1)

1. Визначення тривалості провадження

280. Стаття 6 § 1, котра надає кожній особі право на розгляд справи упродовж розумного строку, у кримінальній процесуальній сфері має на меті забезпечити, аби обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена (*Вемхофф проти Німеччини*, § 18; *Карт проти Туреччини* [ВП], § 68).

а. Початок відліку строку

281. Строк, який треба брати до уваги, починається з дня, коли особі було пред'явлене обвинувачення (*Неймайстер проти Австрії*, § 18).

282. Іноді розумний строк починає відраховуватись від дати, що мала місце до передання справи до суду (*Девеєр проти Бельгії*, § 42), наприклад, від моменту затримання (*Вемхофф проти Німеччини*, § 19), складення обвинувального акту (*Неймайстер проти Австрії*, § 18) або початку досудового розслідування (*Рінґейсен проти Австрії*, § 110), або допиту заявника як свідка за підозрою у вчиненні злочину (*Калēja проти Латвії*, § 40).

283. «Обвинувачення» у цьому контексті необхідно розуміти в автономному його значенні встановленому статтею 6 § 1 (*МакФарлейн проти Ірландії* [ВП], § 143).

б. Завершення строку

284. Суд постановив, що у кримінальному провадженні період, до якого застосовується стаття 6, включає все провадження в цілому (*Кьоніг проти Німеччини*, § 98), у тому числі оскарження рішення (*Делькур проти Бельгії*, §§ 25-26; *Кьоніг проти Німеччини*, § 98; *V. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 109). Дійсно, стаття 6 § 1 визначає як завершальний термін ухвалення рішення щодо обґрунтованості обвинувачення, що може стосуватись рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції, якщо вона висловлюється щодо обґрунтованості обвинувачення (*Неймайстер проти Австрії*, § 19).

285. Строк, який треба брати до уваги, триває принаймні до проголошення виправдувального чи обвинувального вироку, навіть якщо він постановлений апеляційною

інстанцією. Окрім того, немає жодних підстав припиняти захист особи від повільності судового провадження з моменту першого судового засідання: невинуваті перенесення засідань або надмірні запізнення також можуть траплятися з вини суду, що розглядає справу (*Вемхофф проти Німеччини*, § 18).

286. У випадку обвинувального вироку «обґрунтованість кримінального обвинувачення» не буде «встановлено», у розумінні статті 6 § 1, доти, доки покарання не буде призначено остаточно (*Екле проти Німеччини*, § 77; *Ringeisen проти Австрії*, § 110; *V. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 109).

287. Виконання рішення або вироку будь-якого суду має вважатись невід'ємною частиною провадження у розумінні статті 6 (*Асанідзе проти Грузії* [ВП], § 181). Гарантії, запроваджені статтею 6 Конвенції, були б примарними, якби внутрішня правова або адміністративна система держави-учасниці дозволяли, аби виправдувальний вирок, який є остаточною і обов'язковим судовим рішенням, залишався невиконаним на шкоду виправданій особі. Кримінальне провадження є цілісним, і захист статті 6 не припиняється із постановленням виправдувального вироку (*там само*, § 182). Якби державна адміністрація могла відмовитись виконувати виправдувальний вирок чи знехтувати ним, або ж зволікала з його виконанням чи неналежно його провадила, то гарантії статті 6, якими виправданій користувався до того, під час стадії судового розгляду, стали б частково примарними (*там само*, § 183).

2. Оцінка розумності строку

а. Принципи

288. Розумний характер тривалості провадження визначається відповідно до обставин справи, що вимагає оцінки в цілому (*Boddaert проти Бельгії*, § 36). Хоча окремі стадії провадження можуть провадитись з прийнятною тривалістю, проте загальна тривалість процесу може, однак, перевищити «розумний строк» (*Добертен проти Франції*, § 44).

289. Стаття 6 передбачає невідкладність судового розгляду, але водночас вона закріплює і загальніший принцип – належне відправлення правосуддя. Тому слід віднайти справедливу рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги (*Boddaert проти Бельгії*, § 39).

б. Критерії

290. Встановлюючи, чи була тривалість кримінального провадження розумною, Суд бере до уваги, зокрема, складність справи, поведінку заявника, а також відповідних адміністративних і судових органів (*Кьоніг проти Німеччини*, § 99; *Неймайстер проти Австрії*, § 21; *Ringeisen проти Австрії*, § 110; *Пелісьє і Сасі проти Франції* [ВП], § 67; *Pedersen і Baadsgaard проти Данії*, § 45).

291. Складність справи: вона може залежати, наприклад, від переліку статей обвинувачення, кількості осіб, залучених до провадження, таких як обвинувачені і свідки, або ж від міжнародного виміру даного судового процесу (*Неймайстер проти Австрії*, § 20, у якій протиправні транзакції мали відгалуження у різних країнах, що спричинило потребу залучати Інтерпол і застосовувати угоди про правову допомогу, аби провадити слідчі дії за кордоном, а також викликати 22-х осіб, декотрих з-за кордону). Справа є особливо складною, якщо підозри стосуються злочинів «білих комерційців», таких як, наприклад, широкомасштабне шахрайство, до

якого залучаються численні комерційні організації, або складні транзакції з метою уникнути контролю слідчих органів, що потребує проведення складних бухгалтерських і фінансових експертиз (*C.P. і інші проти Франції*, § 30).

292. Проте навіть якщо справа є достатньо складною, Суд не може визнати «розумними» безпідставні тривалі періоди стагнації провадження (*Adiletta і інші проти Італії*, § 17, у якій провадження тривало тринадцять років і п'ять місяців, зокрема, між переданням справи слідчому і допитом обвинувачених і свідків сплинуло п'ять років, а між поверненням справи для додаткового розслідування і новим направленням до суду – один рік і дев'ять місяців). Крім того, хоча складність справи може виправдати певний проміжок часу, вона сама по собі може бути недостатньою для того, щоб обґрунтувати всю тривалість провадження (*Rutkowski та інші проти Польщі*, § 137).

293. Поведінка заявника: стаття 6 не вимагає від заявника активної співпраці з судовими органами. Не можна також звинувачувати його і в тому, що він повністю скористався передбаченими внутрішніми правовими засобами правового захисту. Водночас, його поведінка є об'єктивним фактом, за який держава-відповідач не може нести відповідальність, і який слід брати до уваги, аби відповісти на питання про те, чи провадження перевищило розумний строк (*Екле проти Німеччини*, § 82, у якій заявники створювали численні приводи, наприклад, систематично подавали скарги, котрі спричинили сповільнення провадження, такі як систематичне оскарження суддів, іноді такі дії складали враження про навмисне створення перешкод; *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda., і інші проти Португалії*, § 48).

294. Слід взяти до уваги також, наприклад, помітне з матеріалів справи бажання заявника сповільнити розслідування (*I.A. проти Франції*, § 121, у якій заявник, зокрема, чекав моменту повідомлення про остаточне передання справи прокурору Республіки, перш ніж подавати клопотання про численні додаткові слідчі дії).

295. Заявник не може скаржитись на період, протягом якого він намагався переховуватися від правосуддя своєї країни. Якщо обвинувачений тікає з держави, яка сповідує принцип верховенства права, то можна припустити, що він не може скаржитись на нерозумну тривалість провадження стосовно періоду після втечі, якщо тільки він не наведе достатні причини, котрі дозволять спростувати це припущення (*Vayıç проти Туреччини*, § 44).

296. Поведінка відповідних державних органів: стаття 6 § 1 зобов'язує держав-учасниць організувати свою судову систему у такий спосіб, аби суди усіх рівнів могли виконувати усі її вимоги (*Abdoella проти Нідерландів*, § 24; *Добертен проти Франції*, § 44).

297. Хоча тимчасове блокування провадження не спричиняє відповідальність державних органів, якщо вони з належною швидкістю вживатимуть заходів, потрібних для подолання подібного виняткового становища (*Milasi проти Італії*, § 18; *Baggetta проти Італії*, § 23), проте посилення влади на перевантаженість справами і життя різноманітних заходів, спрямованих на нормалізацію становища, рідко мають, з точки зору Суду, вирішальну вагу (*Екле проти Німеччини*, § 92).

298. Аналогічно, національні суди несуть відповідальність за неявку відповідних учасників (наприклад, свідків, співучасників і представників), внаслідок чого судові засідання було відкладено (*Тичко проти Росії*, § 68). З іншого боку, національні суди неможливо

обвинувачувати у значній затримці в провадженні, викликаній станом здоров'я заявника (*Яйков проти Росії*, § 76).

299. Важливість провадження для заявника також слід взяти до уваги, аби оцінити розумність тривалості провадження. Наприклад, взяття особи під варту як запобіжний захід є обставиною, яку слід взяти до уваги для визначення того, чи рішення щодо обґрунтованості обвинувачення було проголошене у розумний строк (*Abdoella проти Нідерландів*, § 24, у якій із 52 місяців, потрібних для остаточного розгляду справи, більше 21-го місяця було витрачено на те, щоб двічі передати матеріали справи до Верховного суду (*Старокадомський проти Росії* (№ 2), §§ 70-71).

3. Приклади

a. Перевищення розумного строку

□ 9 років і 7 місяців у справі, що не мала особливої складності, окрім кількості зацікавлених осіб (35), незважаючи на заходи, вжиті владою на усунення виняткової завантаженості суду, створеної внаслідок численних заворушень (*Milasi проти Італії*, §§ 14-20).

□ 13 років і 4 місяці внаслідок політичних проблем у регіоні і перевантаженості судів справами; спроби держави поліпшити умови роботи судів розпочались тільки через кілька років (*Baggetta проти Італії*, §§ 20-25).

□ 5 років, 5 місяців і 18 днів, з них 33 місяці між проголошенням вироку і завершенням його остаточної редакції суддею, який розглядав справу, за відсутності належного дисциплінарного стягнення (*B. проти Австрії*, §§ 48-55).

□ 5 років і 11 місяців, труднощі полягали у кількості осіб, яких було потрібно допитати, і технічній складності документів, які потрібно було вивчити у справі про шахрайство з обтяжуючими обставинами, що, однак, не могло виправдати строк проведення слідства у п'ять років і два місяці, а також численні періоди бездіяльності з вини державних органів. Тому стадія судового розгляду виглядає прийнятною, а стадія слідства не може вважатись такою, що провадилась з належною сумлінністю (*Rouille проти Франції*, § 29).

□ 12 років, 7 місяців і 10 днів у справі, що не мала ані особливої складності, ані дій з боку заявника, спрямованих на затягування провадження, але між переданням справи до адміністративного суду і отриманням перших зауважень від податкової адміністрації минуло два роки і більш ніж дев'ять місяців (*Clinique Mozart SARL проти Франції*, §§ 34-36).

b. Відсутність перевищення розумного строку

□ 5 років і 2 місяці, складні справи, пов'язані із шахрайством і фальшивим банкрутством, а також численні клопотання і скарги заявника, спрямовані не тільки на збільшення складу суду і відведення більшості його членів, а також на передання справи до іншого суду (*Ringeisen проти Австрії*, § 110).

□ 7 років і 4 місяці; більше семи років сплинуло від моменту пред'явлення заявнику обвинувачення, а рішення про обґрунтованість обвинувачення у вигляді обвинувального чи виправдувального вироку так і не було постановлене; подібна виняткова тривалість у більшості випадків мала б вважатись такою, що перевищує розумний строк, тим більше, що протягом 15 місяців суддя не допитав ані жодного з численних підсудних, ані свідків і не вчиняв інших дій; водночас, ця справа є особливо складною (кількість пунктів обвинувачення і залучених осіб, міжнародний вимір справи, що спричинило, зокрема, складнощі з отриманням за кордоном виконання численних судових доручень тощо) (*Неймайстер проти Австрії*, § 21).